

**KULTURMILJÖ-
RAPPORT**
2025:01

Tom Wennberg
Niklas Borg
Karolina Kegel

RYANÄS

KOMPLETTERANDE
KULTURMILJÖUNDERLAG
FÖR OMRÅDET VID RYA NABBE OCH FÄRJENÄS
APRIL 2025

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

**KULTURMILJÖUNDERLAG:
RYANÄS - KOMPLETTERANDE KULTURMILJÖUNDERLAG FÖR
OMRÅDET VID RYA NABBE OCH FÄRJENÄS**

Maj 2023/April 2025

Kulturmiljörapport 2025:01

Beställares dnr 0712/21

Kulturförvaltningens dnr 660/22

Beställare: Stadsbyggnadsförvaltningen

Västra Götalands län, Göteborgs stad

Text och research: Tom Wennberg, Karolina Kegel och Niklas Borg.

Foto: Göteborgs stadsmuseums arkiv och författarna, där annan fotograf ej anges.

Kartor och stadsplaner: Stadsbyggnadsförvaltningen och Lantmäteriet

Omslag: Översikt över Ryanäs från Göta Älv, mot norr. Foto: Göteborgs stadsmuseum 2022.

Göteborgs Stadsmuseum

Norra Hamngatan 12, SE-411 14 Göteborg

Tel: +46 (0)31-368 36 00

stadsmuseum@kultur.goteborg.se

KULTURMILJÖUNDERLAG **RYANÄS**

KOMPLETTERANDE KULTURMILJÖUNDERLAG FÖR OMRÅDET VID RYA NABBE OCH FÄRJENÄS

APRIL 2025

Den ursprungliga versionen av detta underlag färdigställdes i maj 2023. Denna andra version färdiställdes i april 2025 med anledning av att exploateringens utbredning förändrats och därmed påtagligt förändrat företagets påverkan på omgivningen. Den stora skillnaden på den första versionen och v 2.0 är de anpassade vyerna för de nya byggmåttan i kapitlet *Påverkan och risker*.

INNEHÅLL

INLEDNING	7
Bakgrund	7
Syfte och målsättning	7
Innehållsmässig fokus	7
Metod	8
Geografisk avgränsning	8
Relation till tidigare underlag	9
<i>Kulturmiljöunderlag Torsviken</i>	9
<i>Kulturmiljöunderlag Rya Nabbe</i>	9
Platsnamn och lämningsbeteckningar	9
 SKYDDSBESTÄMMELSER OCH DETALJPLANER	 11
Gällande skyddsbestämmelser för kulturmiljön i området	11
Riksintressen för kulturmiljövården	11
<i>Nya Varvet [O5]</i>	11
<i>Majorna - Kungsladugård - Sandarna [2:2]</i>	11
Områden som är skyddade i detaljplan	11
<i>Rya Nabbe</i>	11
Områden som är beskrivna i Göteborgs bevarandeplan	13
<i>Rya Nabbe, Rödjan</i>	13
<i>Rya Skog</i>	13
Karl IX:s Göteborg, Färjenäs, Färjestaden	28:A
	13
Klippanområdet	13
<i>Nya Varvets örlogsstation, Nya Varvet</i>	26A
Nyligen genomförda eller pågående detaljplaner i närområdet	14
Sammanfattning av Kulturförvaltningens yttranden i detaljplanarbetet	15

FÖRHISTORISKA LÄMNINGAR	17
Förhistoriska lämningar i planområdet	17
Stensättningarnas landskap	17
 STADS- OCH BEFÄSTNINGSLÄMNINGAR	 21
Gamla Älvsborg (1360-1660)	21
Karl IX:s Göteborg (1602-1611)	23
Rya Nabbe (1689-, 1719, 1789-)	28
<i>Krutkapellet</i>	30
Lilla Billingen	30
Nya Varvet	31
Rya Skog	31
 HAMNANLÄGGNINGAR OCH HAMNHISTORIK	 33
 KULTURHISTORISKA LANDSKAP VID RYANÄS OCH GÖTA ÄLVS MYNNINGSOMRÅDE	 39
Förhistorisk tid	39
Älvlåset - försvaret av Göta älvs mynning. Det fortifikatoriska berättarinnehållet	39
Älvsborg och Karl IX:s Göteborg under medeltid och en begynnande stormaktstid (1360-1613)	40
Stormaktstid 1644-1717 -	
Nya Älvsborg uppförs	40
<i>Stora nordiska kriget och Fästningskommisionens påverkan på Älvlåset - Nya Varvet (1717-1868)</i>	41

Det moderna försvaret (1899-1955)	42
Hamneran (1895-)	43

IDENTIFIERADE KULTURMILJÖ- KVALITETER OCH VÄRDEN 44

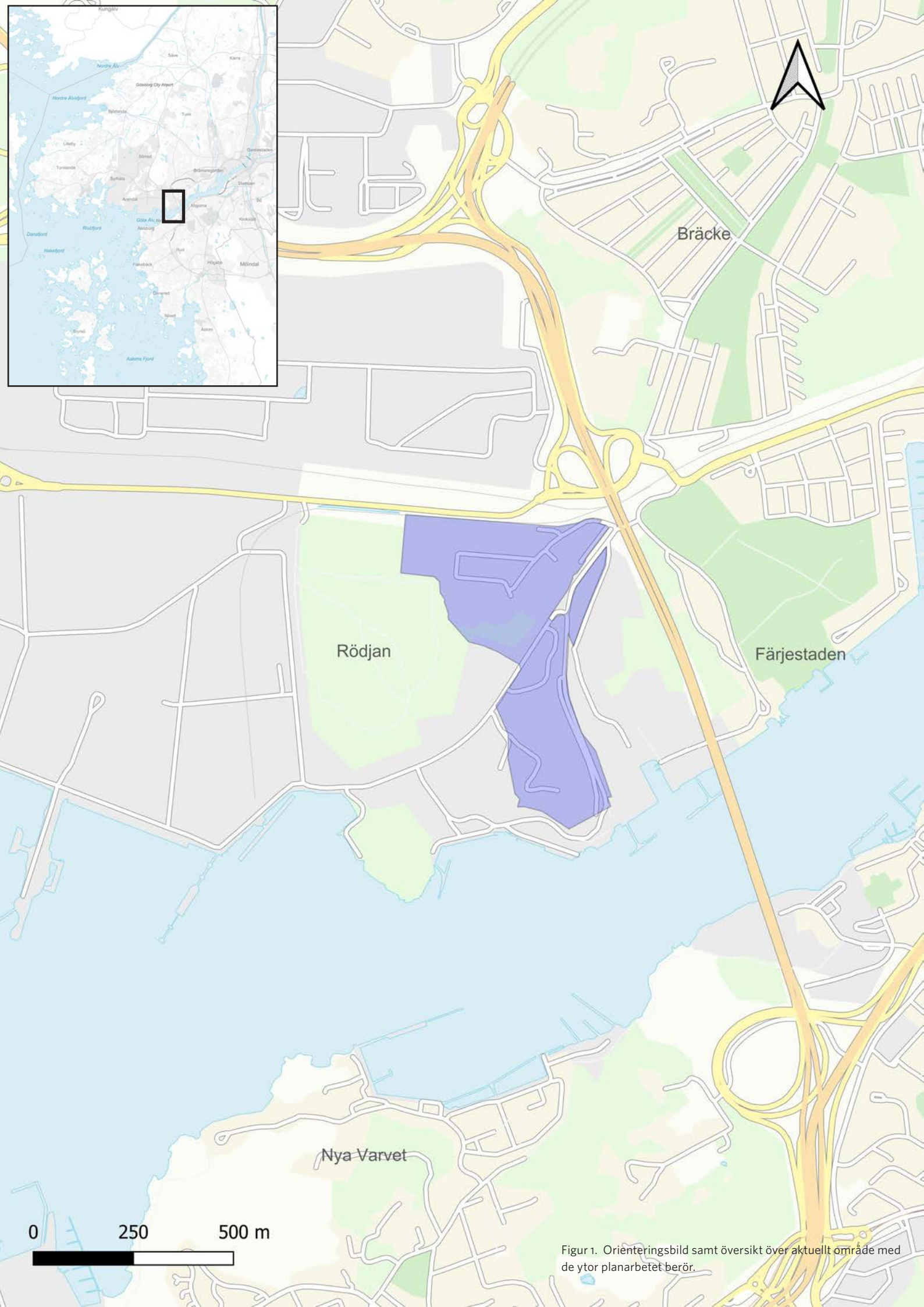
Sammanfattning av identifierade kulturmiljö- kvaliteter vid Ryanäs	44
Bevarandevärda strukturer och lämningar vid Ryanäs	45

PÅVERKAN OCH RISKER 47

Upplevelsen av Ryanäs i älvrummet	47
Tålighetsanalys: Kritiska punkter samt identifierade samt identifierade kulturmiljö- kvaliteter och värden	47
Påverkan ifrån reversibla tillägg	54
Påverkan ifrån irreversibla tillägg	54
Påverkan genom kumulativa processer	54
Sammanfattande bedömning	55

VISIONER OCH KULTURHISTORISKA MÖJLIGHETER 57

KÄLLFÖRTECKNING 58

Figur 1. Orienteringsbild samt översikt över aktuellt område med de ytor planarbetet berör.

INLEDNING

BAKGRUND

Göteborgs stadsmuseum har fått i uppdrag av Stadsbyggnadskontoret att framställa ett kulturmiljöunderlag inför detaljplan för utbyggnad av avloppsreningsverk vid Ryanäs inom stadsdelen Rödjan (figur 1).

Stadsbyggnadskontoret arbetar med detaljplan för uppförandet av ett nytt avloppsreningsverk som täcker stadens behov av ökad kapacitet för att rena avloppsvatten. Gryaab är byggaktör och har fått ett positivt planbesked för att pröva ett nytt avloppsreningsverk i anslutning till det befintliga avloppsreningsverket vid Rya skog

Åtgärder som föreslås medför ett ytbehov på ca 5 hektar på fastigheten Rödjan 727:4. Största delen av ytan kommer upptas av bassänger. Till detta kommer en utökning av Gryaabs anläggningar vid befintligt avloppsreningsverk på Sannegården 734:9 med bl a en pumpstation. Befintligt och nytt avloppsreningsverk ges planmässigt stöd att vid Fågelrovägen kopplas samman under mark samt med portaler ovan mark över. Beroende på hur markägförhållandena kommer förändras finns möjlighet att även anordna anslutning till den nya södra delen via Färjestaden 20:6 (Banantomten).

Göteborgs stadsmuseum fick 2016 i uppdrag av Göteborgs Stadsbyggnadskontor att ta fram ett kulturmiljöunderlag till två detaljplaner vid Rya skog och Rya Nabbe (Wennberg

2016). Då handlade bland annat om uppförandet av en 60 meter hög ackumulatortank. Sedan dess har området varit föremål för kraftig exploatering med bland annat ett antal anläggningar av Göteborgs Energi. I detta skede planeras en utbyggnad av avloppsreningsverk vid Rya inom stadsdelen Rödjan av Göteborg Energi.

Etableringen av den utökade avloppskapaciteten i området innebär att höjden kallad Ryanäs mellan Rya Nabbe och Färjenäs i princip sprängs bort och jämnas av.

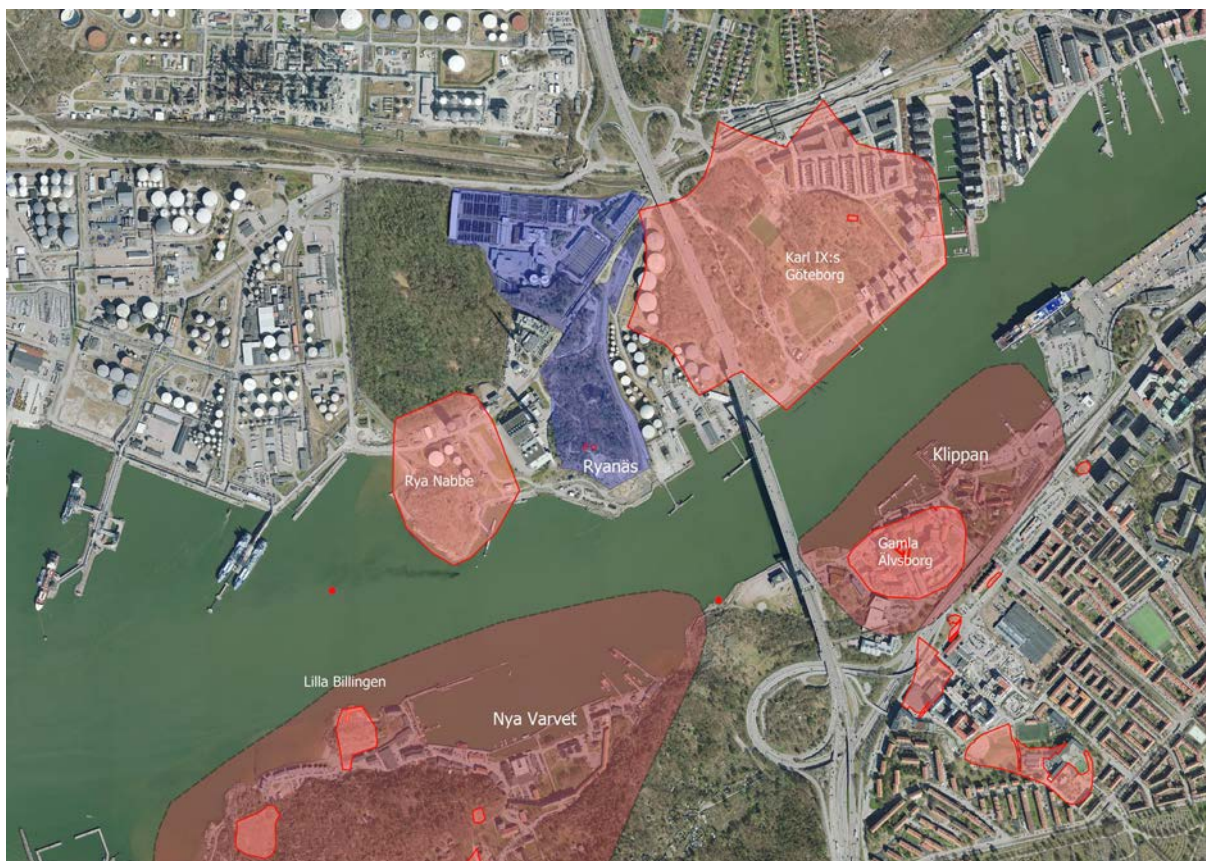
SYFTE OCH MÅLSÄTTNING

Uppdraget syftar till att utarbeta ett kulturmiljöunderlag som skall fungera som underlag vid framtagandet av detaljplanen generellt och miljökonsekvensbeskrivningen specifikt. Underlaget ska enligt uppdragsbeskrivningen presentera:

- En arkeologisk beskrivning samt teknisk dokumentation av kulturhistoriska värden i anslutning till planområdet
- En analys och bedömning av påverkan på ovan nämnda kulturhistoriska värden genom föreslagen byggnation

INNEHÅLLSMÄSSIGT FOKUS

Underlaget syftar till att beskriva områdets kulturhistoriska värden med fokus på befastningsmiljön kring Ryanäs och dess placering

Figur 2. Orienteringsbild med berörda kulturmiljöer markerade. Nya varvet och Klippan är riksintresseområden för kulturmiljö.

i älvrummet (figur 2). Målsättningen är att förklara lämningarna i deras historiska sammanhang och redogöra för vilka värden som är viktiga att särskilt beakta. Underlaget vill lyfta fram de upplevelsevärden och berättarinnehåll som är betydelsefulla för förståelsen av historien kring de fysiska lämningarna och identifiera vilka kritiska punkter som särskilt skall beaktas vid planering.

Fokus i underlaget är försvarslämningarna i anslutning Rya Nabbe samt det historiska sammanhanget i älvmynningen. Mindre fokus läggs på det förhistoriska landskapet och på historiska kulturlämningar som ligger utanför försvarssammanhangen.

METOD

Arbetet genomförs i form av arkiv- och kartstudier, genomgång av tidigare underlag i området och utredningsrapporter samt fältinventering av landområden och kuststräcka kring berört område.

Analysen presenteras i text, fotografier och planer/kartor. Särskilt fokus läggs på att sammanfatta och visualisera kulturlämningar,

kulturmiljöer och risker för påverkan i form av kartor och perspektivbilder. Framtagande av perspektiv och fotomontage gällande påverkan i landskapet görs av Liljewall och Gryaab under instruktion av Stadsmuseet.

GEOGRAFISK AVGRÄNSNING

Planområdet ligger på Hisingens södra strand vid Göta Älvs mynningsområde mellan Rya Nabbe och Göta Älvbrons brofäste vid Färjenäs med fastigheterna Rödjan 727:4, Sannegården 734:9 samt Färjenäs 20:5 (figur 3 och 4). Det utredda området måste dock med nödvändighet ses i ett större geografiskt sammanhang, där kulturmiljön sätts i en landskapsmässig kontext och inte endast uppfattas som solitära punkter på kartan.

Närområdet utgör en mycket viktig trakt för Sveriges maktelit från medeltiden och framåt med slottet Älvsborg, det första moderna stadsprojektet Karl IX:s Göteborg på Hisingen och därefter grundandet av dagens Göteborg som tydliga exempel. Rya Nabbe har i sammanhanget tillsammans med Lilla Billingen tvärs över älven fungerat som ett älvslås

Figur 3. Flygbild över älvmynningen mot väster med Ryanäs beläget väster om Älvsborgsbron på Hisingens norra strand.

för att försvara fästningsstaden Göteborg. Därmed betraktas älvmynningen som en relevant kontext, med en östlig avgränsning som inkluderar Färjenäs och Klippanområdet (figur 1,2)

RELATION TILL TIDIGARE UNDERLAG

Detta kulturmiljöunderlag syftar till att komplettera tidigare underlag över Rya nabbe från 2016 (Wennberg 2016) med avseende på den nu aktuella exploateringen. Förutom Rya Nabbe och Rya Skog berörs nu även Färjenäs, det vill säga platsen för etablerandet av det första Göteborg. Det aktuella området ligger också närmare Klippan och slottet Gamla Älvsborg samt Nya Varvet. Således måste det nu aktuella exploateringsområdet betraktas i ett bredare kulturmiljösammanhang.

Kulturmiljöunderlag Torsviken-Stora Aspholmen (oktober 2015)

Kulturmiljöunderlag inför fördjupad översiktsplan för Västra Arendal och Torsviken

Kulturmiljöunderlag Rya nabbe

(september 2016)

Kulturmiljöunderlag inför detaljplaner i Rya hamnen inom stadsdelen Rödjan i Göteborg (Kulturmiljörapport 2016:9)

PLATSNAMN OCH LÄMNINGSBETECKNINGAR

I texten används i den mån det är möjligt de platsnamn som är knutna till lämningar och miljöer (till exempel Rya Nabbe, Färjenäs, Gamla Älvsborg). I den tekniska beskrivningen samt i relation till förhistoriska lämningar används dock beteckningar från Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR). Dessa följer numera formeln L (= lämning) följt av sju-åtta siffror i fördelningen Lxxxx:xxxx (t ex L1960:637, som avser fästning/skans Rya nabbe). För att underlätta läsningen används i text dock de äldre beteckningar som utgår från lämningens plats i socken eller stad samt ett nummer (till exempel Lundby 141, avseende samma lämning).

Figur 4. Översikt över området vid Ryanäs mot öster 2022. Till vänster syns Rya skog, längst ner i bild syns Rya Nabbe. Höjden mellan Rya Nabbe och Älvsborgsbron är Ryanäs. På bilden är cisternarna på Ryanäs södra sida ej nedmonterade och området mellan Rya Nabbe och Rya skog ännu ej exploaterat, exempelvis den höga ackumulatortanken.

SKYDDSBESTÄMMELSER OCH DETALJPLANER

GÄLLANDE SKYDDSBESTÄMMELSER FÖR KULTURMILJÖN I OMRÅDET

Inga skyddsbestämmelser berör idag det specifika planområdet som berörs av detaljplanearbetet. Området angränsar dock till riksintresseområden samt skyddsbestämmelser för kulturmiljö i detaljplaner samt områden beskrivna i Göteborgs stads bevarandeplaner (figur 5).

FORNLÄMNINGAR

Fornlämningar behandlas under eget kapitel.

RIKSINTRESSEN FÖR KULTURMILJÖ- VÅRDEN

Nya Varvet [O5]

Direkt söder om området, på andra sidan älven finns Nya Varvet vilket är skyddat som riksintresse. Nya Varvet är ett större område vilket beskrivs som "Militär miljö, marinens f.d. flottstation för västkusteskadern, successivt flyttad 1700-1825 från "Gamla Varvet" vid Stigberget till den av berggudar skyddade viken innanför Göta älvs mynning. Språngvis utbyggd med bebyggelse i parkmiljö och speglade det svenska sjöförsvarets utveckling och den försvarspolitiska situationen sedan 1700-talet."

Uttrycket beskrivs som: "De kala bergen med betongförskansningar som inramar en parksluttning med många byggnader för olika ändamål från perioden 1700-1940. Bebyggelsemönster med byggnaderna framför allt grupperade med utgångspunkt från hamnen men också utefter Örlogsvägen. De två dominerande bebyggelsemiljöerna från napoleonkrigens tid vid 1800-talets början -

mot hamnen huvudkomplexet i sten och på sluttningens krön en herrgårdsartad kaserngrupp i trä, med tillhörande uthuslängor och Ankarhuset i sten. 1700-tals kanslibygnad och den oansenliga träbebyggelsen utmed Örlogsvägen. Alléerna som löper genom parkmiljön, Nya Varvets begravningsplats.

Majorna - Kungsladugård - Sandarna (O2:2)

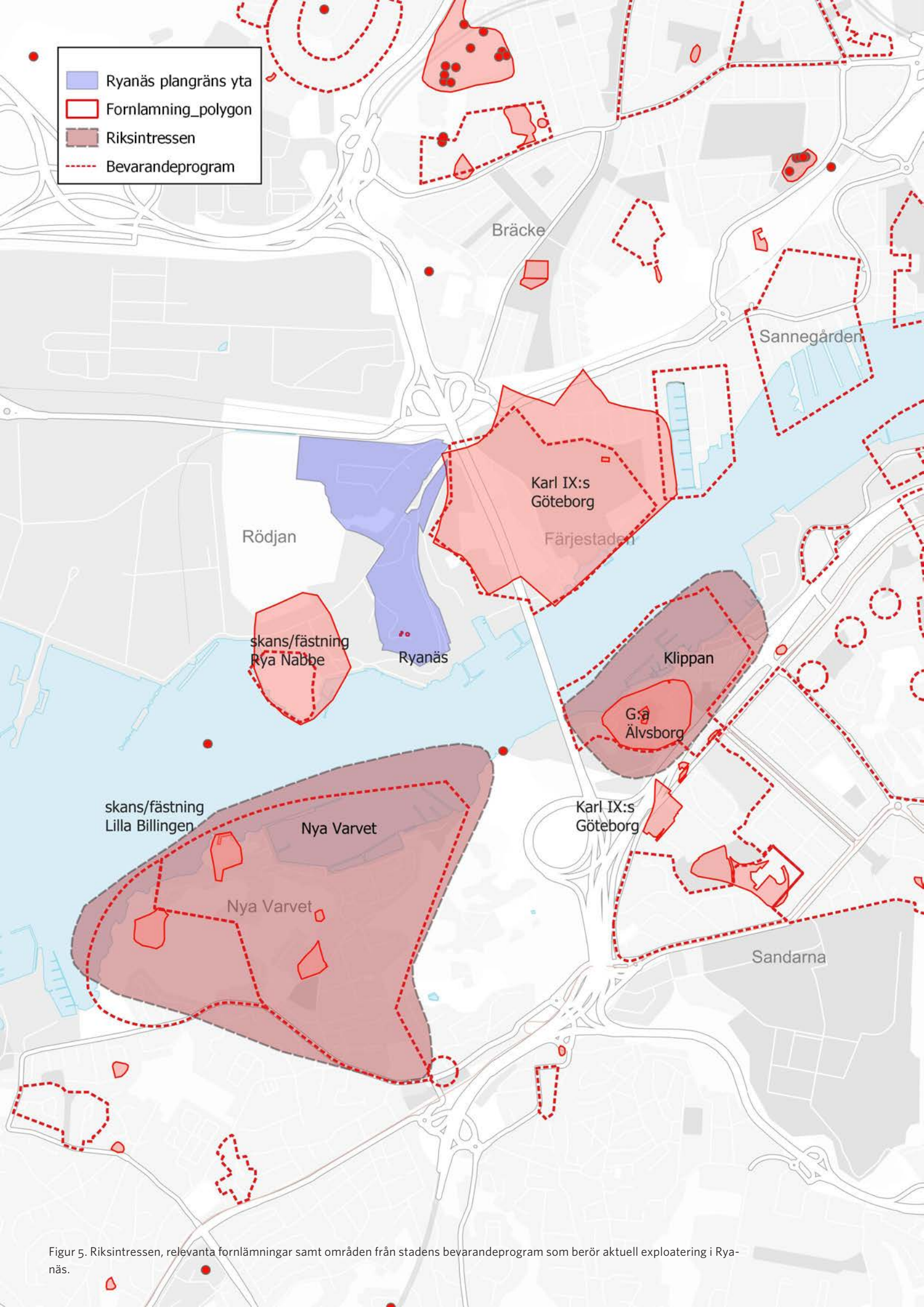
Riksintresset berör ett större område som innefattar en hel förstad till Göteborg med marin och maritim koppling. Aktuellt för detta projekt är just delen som berör Gamla Älvsborg och Göta älv som farled, dvs den västligaste delen.

Uttrycket för denna del beskrivs som: "Kronodomänen med ruinen efter Gamla Älvsborgs slott och sydost därom Älvsborgs Kungsladugårds huvudgård med byggnader, trädgård samt tillhörande marker. Även gamla färdleder till platsen, bevarade i nutida gatusträckningar". Det vill säga betydelsen av Klippanområdet och dess förändring som maktcentrum, djuphamn, utrustningshamn för ostindiefararna och industriområde från medeltid fram till 1900-talet

OMRÅDEN SOM ÄR SKYDDADE I DE- TALJPLAN

Rya Nabbe

Området vid Rya Nabbe är skyddat i detaljplan. Enligt gällande plan från 1953 får området vid Rya nabbe endast användas som kulturresevat och får inte "bebyggas i annan mån än att lokaler får anordnas under mark-

Figur 5. Riksintressen, relevanta forn lämningar samt områden från stadens bevarandeprogram som berör aktuell exploatering i Rydnäs.

planet för de ändamål och i den utsträckning byggnadsnämnden prövar lämpligt; dock får byggnader av ringa storlek uppföras i den utsträckning byggnadsnämnden prövar detta erforderlig för bevakning.”

I samband med detaljplanarbete har även fråga väckts om att byggnadsminnesförklara krutkapellet i områdets östra del.

OMRÅDEN SOM ÄR BESKRIVNA I GÖTEBORGS BEVARANDEPLAN

Staden har antagit en bevarandeplan för bebyggelse och miljöer i Göteborg. De består av tre delar. Första delen berör aktuellt område. Staden beskriver programmet ungefär som följande:

I kulturminneslagen från år 1988 kan du läsa att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö, ansvaret delas av alla medborgare.

Kulturmiljövården är av betydelse för en regions attraktivitet i ett brett perspektiv, och skänker upplevelsekvantiteter i ett lokalt perspektiv. Äldre miljöer ger oss insikt om en förgången tids levnadsvillkor och berättar på ett pedagogiskt vis om en stads eller plats utveckling. Detta är aspekter som kräver visad hänsyn.

Ett sätt för Göteborgs stad att verka för att bevara stadens identitet och skiftande karaktärer, samtidigt ta ansvar för lagens formella krav uppfylls i samband med stadens utveckling, är att tillhandahålla kunskapsunderlag som är både lättillgängliga och tydliga.

Kommunens kulturmiljöprogram befinner sig på en strategisk nivå och vill belysa karaktären, det typiska och unika från olika perioder i stadens utbyggnadshistoria. I Göteborg kallar vi det bevarandeprogram. De byggnader och de bebyggelsemiljöer som finns upptagna i stadens program har bedömts som särskilt värdefulla. Programmets tre volymer utgör ett viktigt stöd i kommunens bygg- och planeringsarbete.

De områden som berörs beskrivs som följande i bevarandeprogrammet (Lönnroth 1999) :

Rya Nabbe, Rödjan 27:1

”Rya Nabbe som helhet är ett värdefullt inslag i hamnmiljön och ger trots de ändringar som gjorts i omgivningen en god uppfattning om platsens ursprungliga strategiskt viktiga läge i mynningen.”
Samt även skyddat i Natur- och kulturvårdsprogram 1978.

Rya Skog

”1928 fridlystes Rya skog och området blev det första naturreservatet i länet. Naturreservatet Rya Skog har genom sin tillkomst-historia även intresse från kulturhistorisk synpunkt. Se även ”Rya Skog, forntidsskog i framtidsstad”. M Holmer och J Stenström, Naturcentrum 1996.”

Karl IX:s Göteborg, Färjenäs, Färjestaden 28:A

”Karl IX:s Göteborg är en viktig historisk länk i stadsutvecklingen kring Göta Älvs mynning och kyrkogrunnen på Kvarnbergets topp är ett tydligt minne från stadens bebyggelse. Karl IX:s Väg med det anslutande färjeläget har en historia som går tillbaka till tiden före Karl IX:s Göteborg. Den nuvarande bebyggelsen består av delvis välbevarade bostadshus från tiden kring sekelskiftet och är ett värdefullt exempel på den enkla, ganska fritt framvuxna bostadsbebyggelse som var vanlig utanför stadsgränsen vid denna tid. Före detta färjeläget med sina bevarade anläggningar utgör tillsammans med motsvarande anläggningar på andra sidan älven (Klippan) ett viktigt minnesmärke som visar läget för den gamla farleden över älven”.

Klippanområdet

”Klippanområdet omfattar unika byggnader och bebyggelse lämningar från flera olika perioder och har som helhet ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Resterna av Älvsborgs fästning är ett värdefullt minne från en viktig epok i svensk och nordisk historia. Älvsborgs mera...

Kungsladugård med manbyggnad och ekonomibyggnad är en välbevarad gårdsanläggning

och har ett särskilt värde eftersom den tillhört Älvsborgs fästning och utgjort huvudgård för ett större område.

Ostindiska Kompaniets byggnader påminner om en framgångsrik period i Göteborgs handels- och sjöfartshistoria. Byggnaderna är också värdefulla exempel på 1700-talets träarkitektur.

Industrianläggningen har traditioner från 1700-talets silsalteri och glasbruk. Bebyggelsen från det kombinerade sockerbruket-porterbryggeriet visar en industrianläggningsutveckling från 1800-talets början fram till 1950-talet. Särskilt intressant är att man ännu kan utläsa hur anläggningen byggts upp i anslutning till älven för att man ska kunna utnyttja denna för transporter.

Bostadsområdet i anslutning till industrianläggningen har stort socialhistoriskt och arkitekturhistoriskt värde. Det är ett exempel på hur man under 1800-talet i filantropisk anda försökte förbättra arbetarnas förhållanden genom att bygga mönsteranläggningar som omfattade både goda bostäder och allmänna institutioner av olika slag. Idéerna om socialt byggande av denna typ hämtades från Storbritannien och förebilderna till byggnaderna kom också delvis därifrån.”

Nya Varvets örlogsstation, Nya Varvet 26:A

”Byggnaderna tillsammans med kajområdet, begravningsplatsen, parker och trädgårdar speglar områdets användning som kronans varv och örlogsstation under mer än 200 år. Framför allt är miljön präglad av det tidiga 1800-talets byggnader och anläggningar men det finns även unika äldre byggnader. Nya Varvet som helhet utgör ett utomordentligt viktigt inslag i älvmynningsens miljö.”

NYLIGEN GENOMFÖRDA ELLER PÅGÅENDE DETALJPLANER I NÄROMRÅDET

Aktuella eller nyligen genomförda detaljplaner redovisas här kort. Syftet är att visa hur intensivt området exploaterats de senaste

åren (figur 6). Genomgången visar också att de kumulativa effekter som Kulturförvaltningen varnade för nu hotar kulturmiljön i området. Följande detaljplaner har genomförts eller är på gång längs Hisingens norra älvstrand och är kopplade till läget av de funktioner staden förlagt här. Av särskild tyngd är avloppshantering och energirelaterade funktioner. Alla detaljplaner som berör området har inte tagits med.

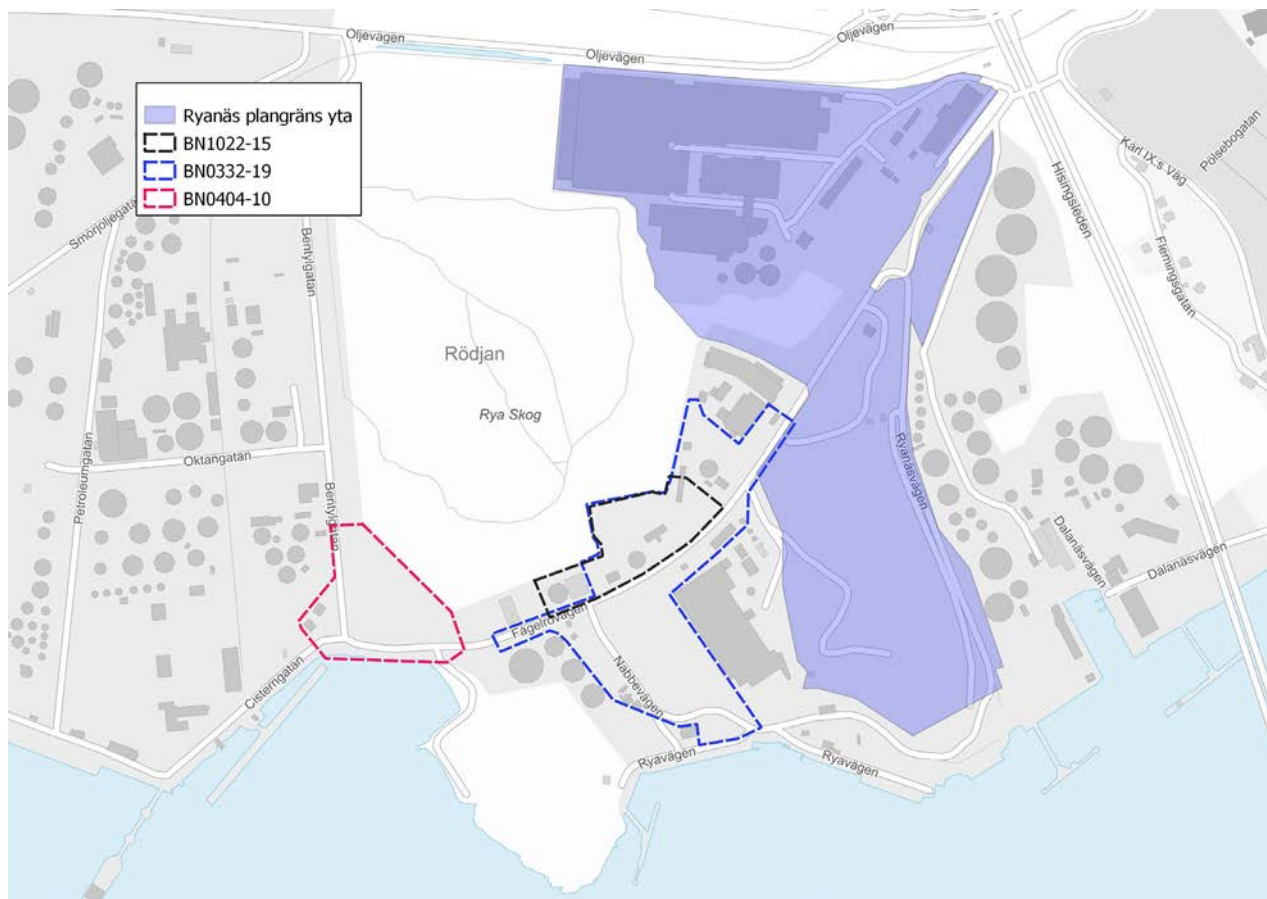
Detaljplan: Ackumulatortank i Ryahamnen inom stadsdelen Rödjan i Göteborg (BN dnr 1022/15). Syftade till att möjliggöra uppförandet av industriella och tekniska anläggningar för framförallt lagring av fjärrvärme och flis. Planen syftade även till att skydda en kulturhistoriskt värdefull byggnad. Göteborg Energi var exploatör. Kulturförvaltningen förordade annan placering (2016-11-21 och 2017-10-18, dnr 2004/15). Genomförd.

Detaljplan: Verksamheter vid Skarvikshamnen inom stadsdelen Rödjan (BN dnr 0404/10). Syftade till att möjliggöra industri- och hamnverksamhet i upp till 25 meter höga byggnader. Göteborgs Hamn var exploatör. Kulturförvaltningen avstyrkte med hänvisning till påverkan på Rya skog och Rya Nabbe (2017-12-05, dnr 0889/11). Antagen men ej genomförd.

Detaljplan: Planbesked för bioeldat kraftvärmeverk i Ryahamnen (BN dnr 0332/19). Kulturförvaltningen förordade den alternativa placeringen i Backa (2019-10-03, dnr 0833/19). Planen är i antagen och under byggnation

Detaljplan: Planbesked för avloppsanläggning i Ryahamnen i Göteborg (BN dnr 0163/20). Kulturförvaltningen förordade annan placering hänsyn till direkta och tillkommande kumulativa effekter av anläggningen på kulturmiljön i mynningsområdet (2020-03-12, dnr 0218/20). Under framtagande.

Kulturnämnden och föregångaren Musei-nämnden förordade annan placering av kraftvärmeverk i remisser redan 1991 och 2003, med motivet att ”placeringen av kraftvärme-

Figur 6. Nyligen genomförda och pågående detaljplanearbeten inom närområdet som berör samma kulturmiljö. Det kan saknas aktuella planområden.

verket är olämplig med avseende på områdets natur- och kulturmiljövärden. En lämpligare användning av marken och vattnet i planområdet är att istället förstärka de redan skadade värdefulla natur- och kulturmiljöerna genom restaureringsinsatser.” (1675/02). Utvecklingen har sedan dess gått vidare med en successivt allt intensivare industrialisering av området.

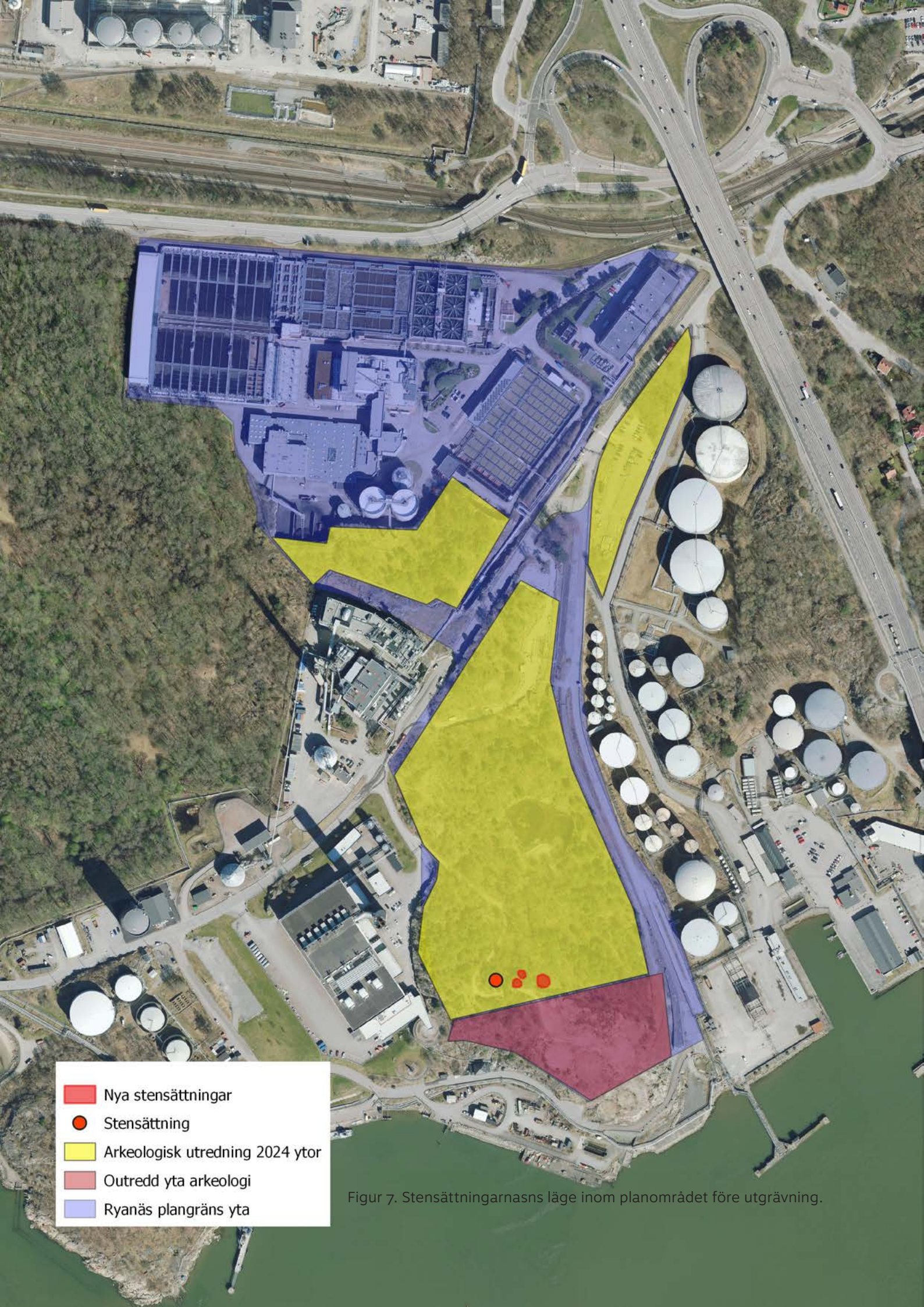
Sammanfattning av Kulturförvaltningens yttranden i detaljplanearbetet

I samtliga detaljplanearbeten ovan har Kulturförvaltningen yttrat sig. Yttrandena är i stort likartade och kan summeras enligt nedan:

- Inom området vid Rya Nabbe och Rya skog finns mycket stora natur- och kulturmiljövärden.
- Exploatering av området på detta sätt är olämpligt med hänsyn till de direkta och tillkommande kumulativa effekter av anläggningar på landsidan vilka kommer att ge stor negativ påverkan på de höga

kultur- och naturvärdena i området.

- De energi- och avloppsfunktioner som placerats i området har gett den kumulativa effekten av logistiska fördelar att fortsätta exploatera i närområdet med dessa funktioner. Kulturförvaltningen har konsekvent varnat för detta. Nu står man inför att planspränga bort en hel bergshöjd vilket i sig är en irreversibel insats. Delar av sammanhanget för den kulturmiljö som finns i området kommer då att försvinna för gott.
- Det är en uppenbar och påtaglig risk att den successiva exploateringen av området är oförmögen att hantera kulturmiljön på ett övergripande plan. Den nu aktuella planen medför ytterligare en försvagning av kulturmiljön utan att några insatser görs för att bevara och förstärka den.
- Kumulativa effekter av alla planer i området ger en reell risk för att förstöra natur-, kultur- och rekreativvärden i Rya skog och Rya Nabbe.

- Nya stensättningar
- Stensättning
- Arkeologisk utredning 2024 ytor
- Outredd yta arkeologi
- Ryanäs plangräns yta

Figur 7. Stensättningarnasns läge inom planområdet före utgrävning.

FÖRHISTORISKA LÄMNINGAR

FÖRHISTORISKA LÄMNINGAR I PLANOMRÅDET

Inom det aktuella området fanns tidigare endast en tidigare registrerad fornlämning, som idag är borttagen (figur 7). Denna lämning, en förhistorisk grav, har dock ingått i ett större landskaps- och betydelsemässigt sammanhang.

Efter en arkeologisk utredning av i oktober 2023 påträffades ytterligare tre stensättningar L2023:5756, L2023:5757, L2023:5759 (Figur 7 och 8).

Detta visare sammantaget att toppen av Ryanäs utgörs av ett förhistoriskt gravfält från brons-/järnålder och det finns möjlighet för fler gravar direkt söder om den undersökta ytan men inom Ryanäs nuvarande plangränslangräs.

STENSÄTTNINGARNA

Beteckning: Lundby 141:1 (L1960:638)

Antikvarisk bedömning: Ingen antikvarisk bedömning (helt borttagen)

Typ: Stensättning (grav)

Beskrivning: 5 meter i diameter och 0,2–0,3 meter hög med ett lager av 0,1–0,3 meter stora stenar.

Inom planområdets bergiga kustbundna miljö, på höjden öster om Rya Nabbe, har funnits en grav från bronsåldern eller äldre järnåldern i form av en stensättning, benämnd Lundby 141:1 (L1960:638) (figur 7). Graven utgör den enda kända fornlämningen inom planområdet.

Stensättningen undersöktes av Göteborgs arkeologiska museum 1967 och är idag borttagen. Den visade sig innehålla en stenkista bestående av tre kantställda hällar (figur 9) där ett helt lerkärl med brända ben troligen ställts ner omedelbart utanför kistan (Andersson 2005:138). Förutom keramik och brända ben påträffades även flintredskap och avslag samt skifferfragment vid undersökningen.

L2023:5756

Ligger i svag sluttning nedåt norr i den södra änden av delyta A. Lämningen var rund, uppskattningsvis tio meter i diameter och hade en tydlig välvd form. Den var övertorvad, men enstaka stenar var synliga i ytan. Under förnan framkom stenpackning.

Figur 8. De nypåträffade stensättningarna samt Lundby 141:1. Jämför figur 7.

Figur 9. Nutida översikt över platsen för den tidigare undersökta graven. Idag består ytan av framförallt en lägre tallskog. Infälld bild visar foto över graven från undersökningen 1967.

L2023:5757

Ligger på krön av höjdparti direkt öster om en tidigare undersökt stensättning. Lämningen var rund, uppskattningsvis sju meter i diameter och lätt välvd. Den var övertorvad men ett flertal stenar var synliga i ytan, framför allt på den sydöstra sidan.

L2023:5759

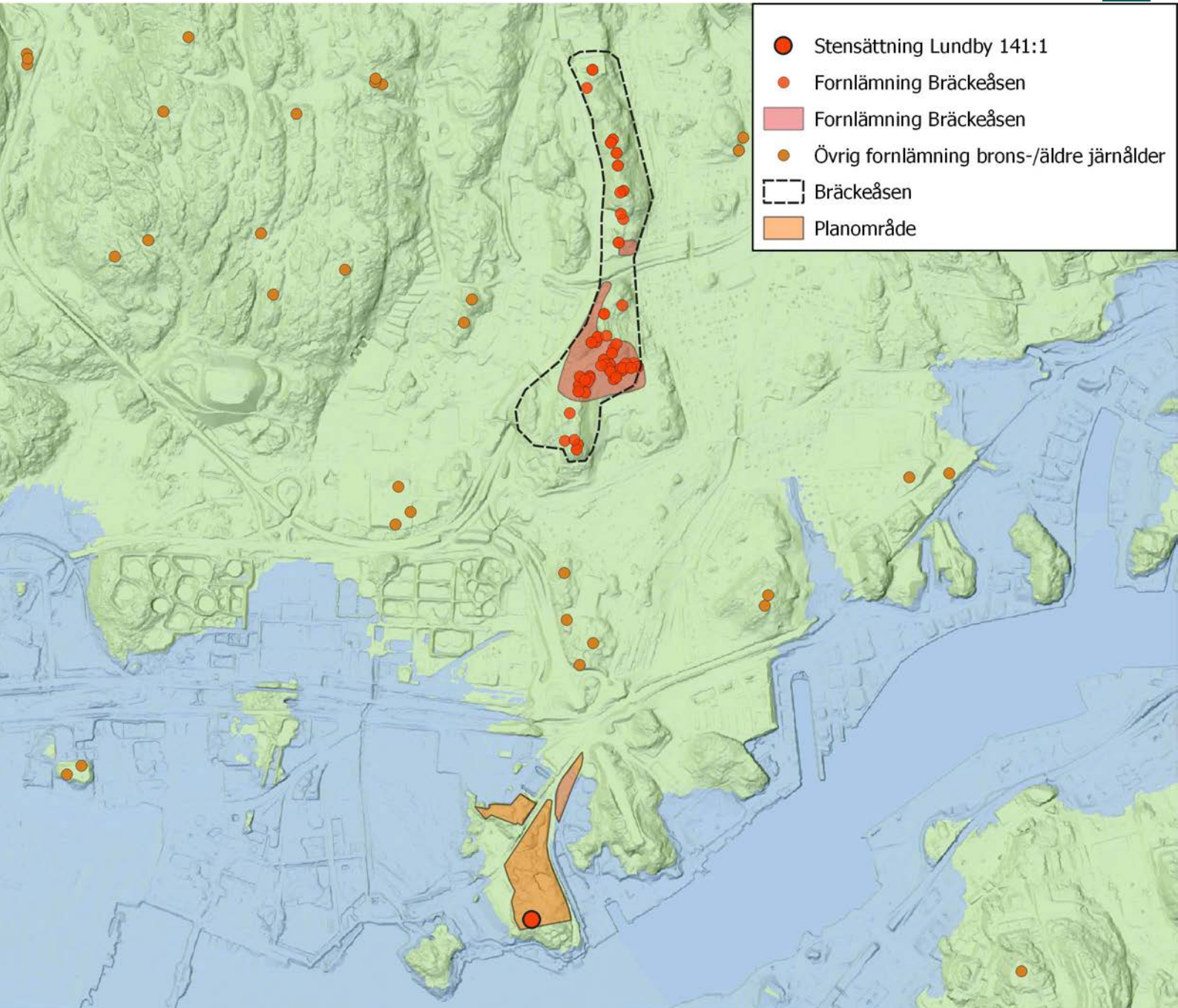
Ligger i sluttning nedåt norr direkt norr om L2023:5757. Lämningen var rund, uppskattningsvis fem meter i diameter och flack. Den var övertorvad och syntes ej ovan jord. I det framkom stenpackning under förnan. Stenpackningen hade en tydlig kant mot nordväst.

STENSÄTTNINGARNAS LANDSKAP

Stensättningar i krönlägen dateras i Göteborgstrakten vanligen till bronsåldern eller äldre järnålder (ca 1700 f kr - 400 e Kr). Även om stensättningen Lundby 141:1 är borttagen

så utgör platsen för dess tidigare läge fortfarande en viktig del i att förstå Göteborgsområdets bronsåldermiljöer. I det aktuella fallet rör det sig om en för tidsperioden typisk placering i landskapet, på högsta punkten av ett berg intill den närliggande havsstranden som under bronsåldern låg cirka 10 meter högre än idag (figur 10). Stensättningarnas konstruktion och läge utgör därför, tillsammans med likartade lämningar i området, spår av en begravningspraktik som gjordes gällande längs västkusten under denna tid.

Det går därför att relatera stensättningarna på Ryanäs till ett större komplex av samtida lämningar i närområdet. Framför allt lyfts här en fornlämningsmiljö på den närliggande Bräckeåsen (figur 10), cirka 1,5 kilometer norr om planområdet. På åsen finns eller har funnits ett flertal skärvstenshögar, liksom gravar av typen oregelbundna stensättningar och hållristningar i form av skålgropar. Också på

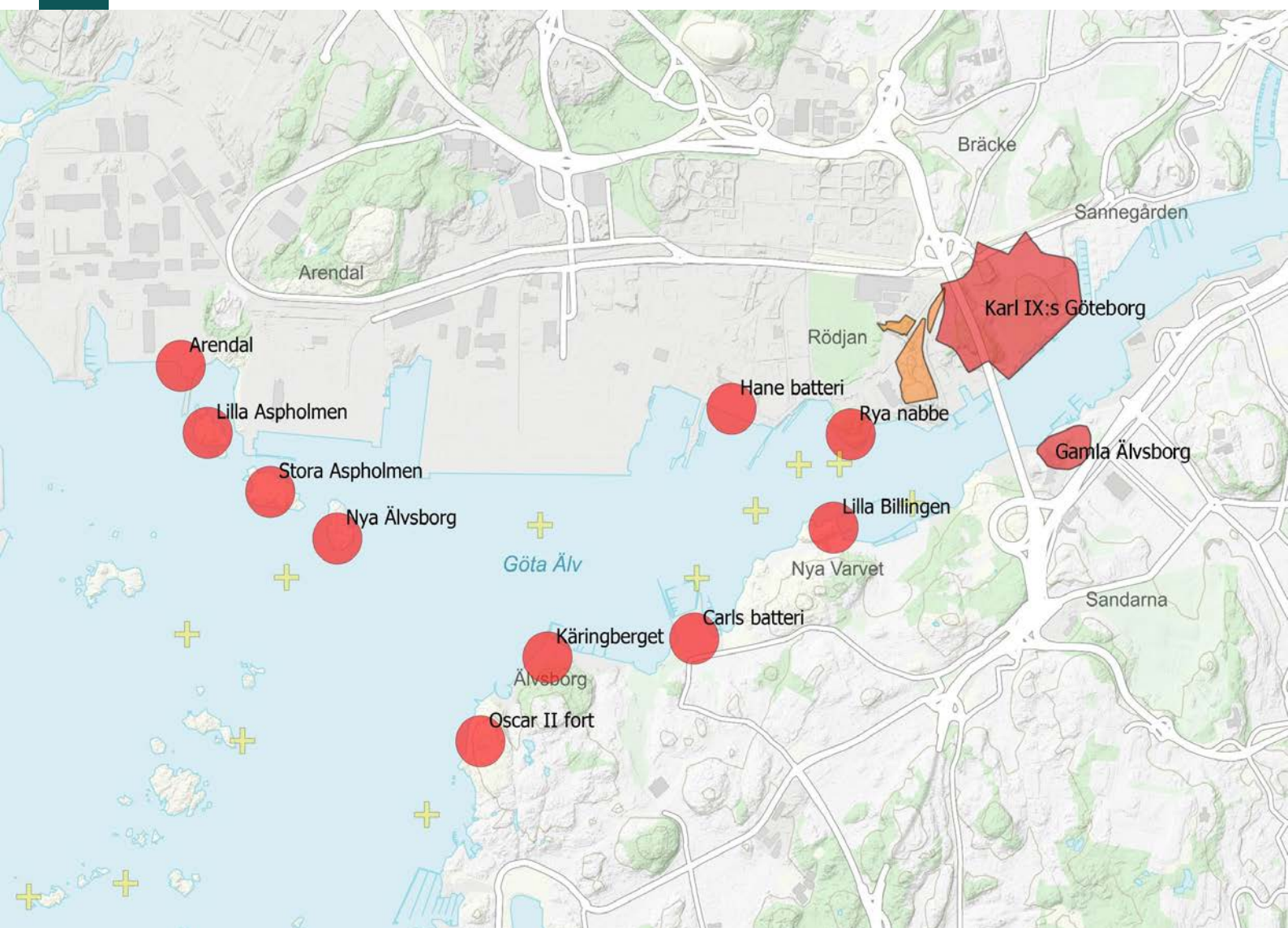

Figur 10. Stensättningarnas läge i relation till Bräckeåsen fornlämningar samt andra samtida fornlämningar. Dessa representeras av stensättningar, rösen, skärvstenshögar och hållristningar. Bronsålderns strandlinje är angiven till 10 m över havet. Ytorna på färjenäs responderar till arkeologiskt utredda ytor på Ryanäs.

höjdpartierna mellan åsen och stensättning- en vid Rya har funnits idag borttagna samtida gravar. Skärvstenshögar och hållristningar kopplas ofta till ett rituellt bruk, särskilt i an- slutning till gravar.

På Bräckeåsen har förutom fynd av flinta och keramik även påträffats degelfragment och en gjutform i täljsten (Lundby 149:2), vilket tyder på att bronsgjutning har förekommit på platsen (Andersson 2005:145–146).

Läget för stensättningar på Ryanäs bildar tillsammans med Bräckeåsens fornläm- ningar och de borttagna gravarna däremel- lan ett stråk av lämningar som representerar bronsålderns och den äldsta järnålderns uppfattning om hur gravar och andra rituella verksamheter skulle organiseras i landska- pet. Ryanäs stensättningar utgjorde en del av denna bronsåldersmiljö och kan även ha fungerat som en ingångsport till detta land- skap från sjövägen i söder.

Figur 11. Översikt över befästningar och vrak (plusstecken) i Göta Älvs mynningsområde. Planområdet i Ryanäs är markerat mellan Rya Nabbe och Karl IX:s Göteborg.

STADS- OCH BEFÄSTNINGSLÄMNINGAR

Kapitlet berör områdets fortifikationshistoria och det första Göteborg. Göta Älvs mynningsområde karaktäriseras av ett flertal befästningslämningar samt lämningar av den tidigare stadsbildning som föregått dagens Göteborg. I följande text beskrivs de enskilda lämningarna som berörs av exploateringen vid Ryanäs samt deras historiska betydelse i området. Det är enbart Karl IX:s Göteborg som direkt berörs av exploateringen.

GAMLA ÄLVSBERG (1360-1660)

Beteckning KMR: Göteborg 185 (L1969:697)

Typ: Fästning/skans (figur 11, 12 och 13))

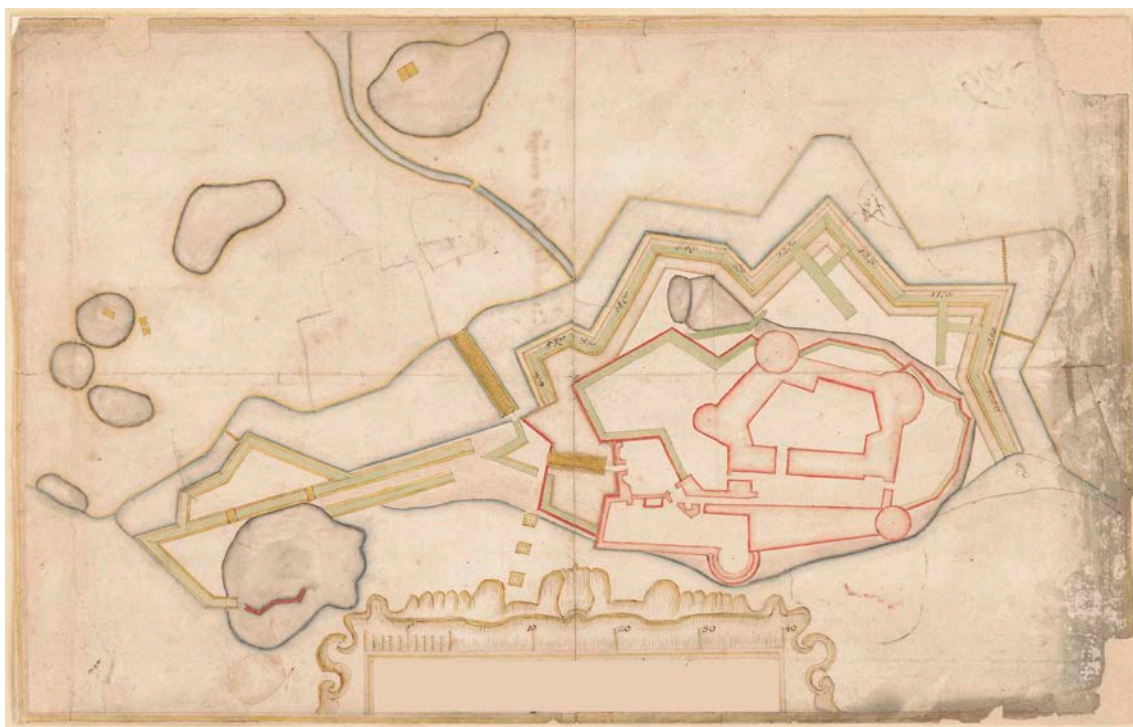
Antikvarisk bedömning: Fornlämning

Beskrivning: Ruin, delvis undersökt och konserverad, som utgörs av rester av byggnadslängor som närmast halvcirkelformigt ansluter en delvis stenlagd gård. Cirkelns återstående del (västsidan) avgränsas av Carnegie-bryggeriets byggnad, vars källarvåning troligen döljer ytterligare rester av den gamla fästningen. De tre byggnadslängorna, som troligen varit sammanbyggda, kvarstår till en höjd av intill 2,5 meter och är uppförda av grovhuggen granit med inslag av tegel. Murarna tycks vara skalmurar. Nedanför

borgberget i öster finns rester av likartade murar, vilka sannolikt hört till fästningen. Under den befintliga bebyggelsen finns den gamla vallgraven kvar.

Historik: Vid Gamla Älvsborg anlades den svenska kungamakten slottet och borgen Älvsborg på 1360-talet. Den anlades på en bergshöjd intill älven med goda möjligheter för hamnanläggningar. Den ersatte Lindholmen på Hisingen längre uppströms. Älvsborg var ofta belägrad och under vissa tider under dansk kontroll. Platsen var strategisk för det svenska riket då det var den enda direkta kontakten för handel västerut då Bohuslän och Halland var under dansk och dansk/norsk kontroll.

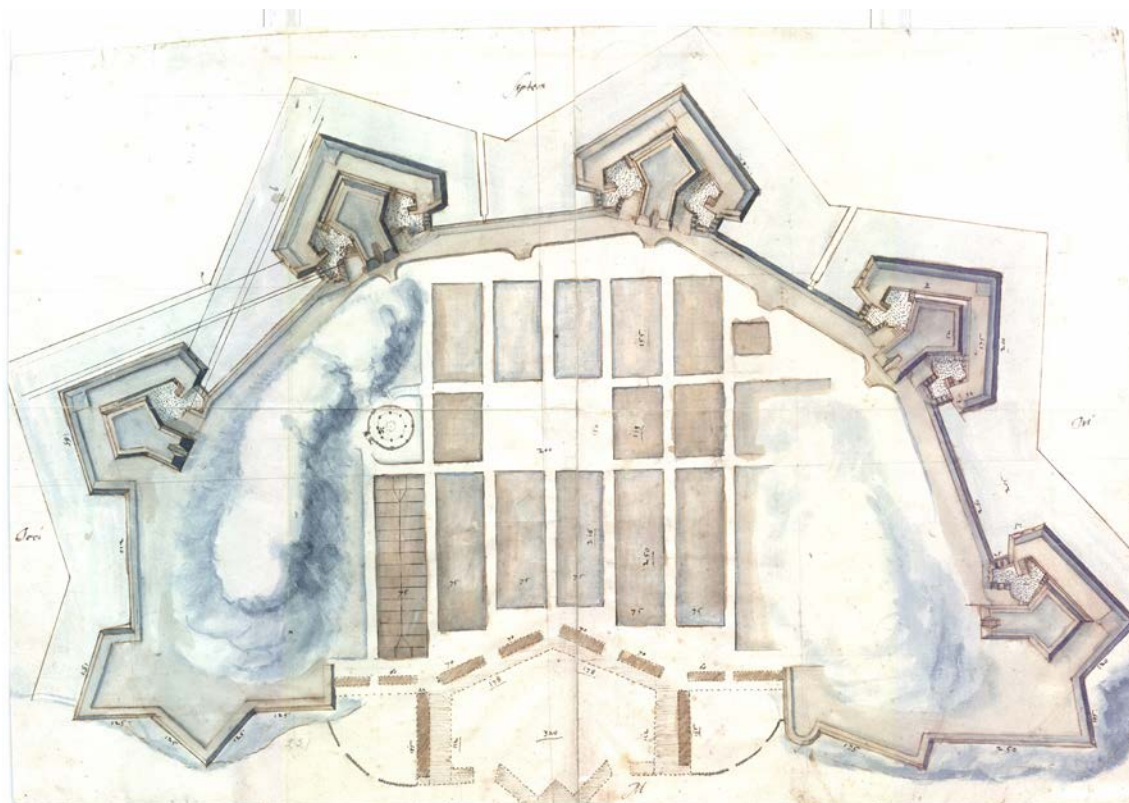
Under slutet av 1500-talet blev försvarsanläggningen en fästning men med hänsyn till Sannahöjdens närhet och kanonernas utveckling blev Älvsborg mycket svår att försvara. 1660 revs därför Älvsborg för gott. Funktionen att försvara Göteborg från älvmynningen hade redan flyttats ut till Nya Älvsborg, Rya nabbe och Lilla Billingen. Områdets funktion som viktig djuphamn för de större fartygen kvarstod dock och platsen blev både ostindiefararnas utrustningshamn samt ett protoindustriområde med socker-

Figur 12. Plan över Gamla Älvsborg från 1660. Norr nedåt i bild. Krigsarkivet.

Figur 13. Vy från Ryanäs över Älvsborgsbron och Klippanområdet med toppsockerstationen vilken döljer ruinerna efter Älvsborgs slott, mot sydost.

Figur 14. Plan över Karl IX:s Göteborg från 1607. Krigsarkivet

bruk och annan produktion.

KARL IX:S GÖTEBORG (1602-1611)

Beteckning KMR: Lundby 135 (L1960:2297)

Typ: Stadslager (figur 14)

Antikvarisk bedömning: Fornlämning

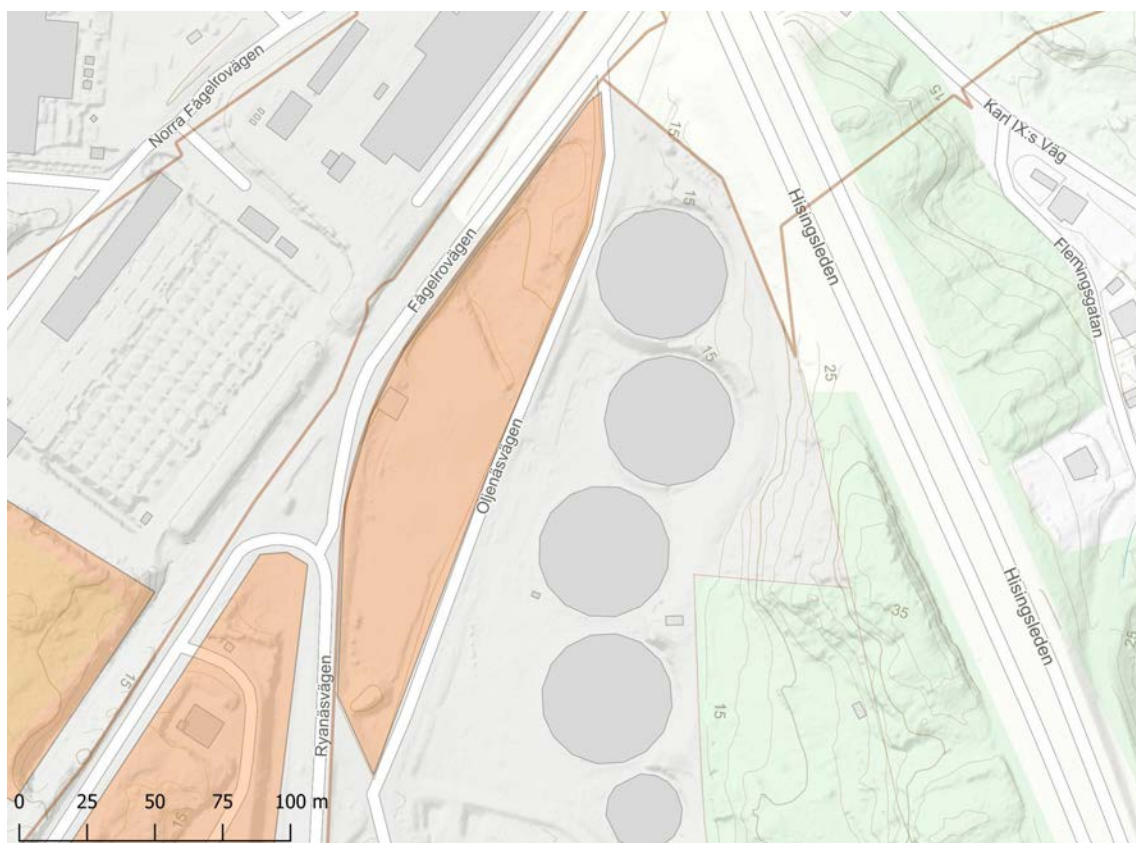
Beskrivning: Platsen för staden "Gamla Göteborg" anlagd av Karl IX år 1604. Stadsprivilegier under åren 1607-1611. Förstörd år 1611 av danskarna. Inga lämningar är synliga ovan mark utöver en kyrkoruin med beteckning Lundby 92:1 (L1960:2284).

Historik: Vid Färjenäs på Hisingen anlades i början av 1600-talet det första Göteborg av Karl IX. Det var ett ytterst modernt projekt som hade sin utgångspunkt i önskan att skapa en koppling till de globala handelsnäten som vid denna tid hade sitt centrum i Amsterdam. Staden planerades efter holländska förebilder och ritades av holländska arkitekter. Den skulle byggas efter den senaste idéerna vilket innebar befästa städer med

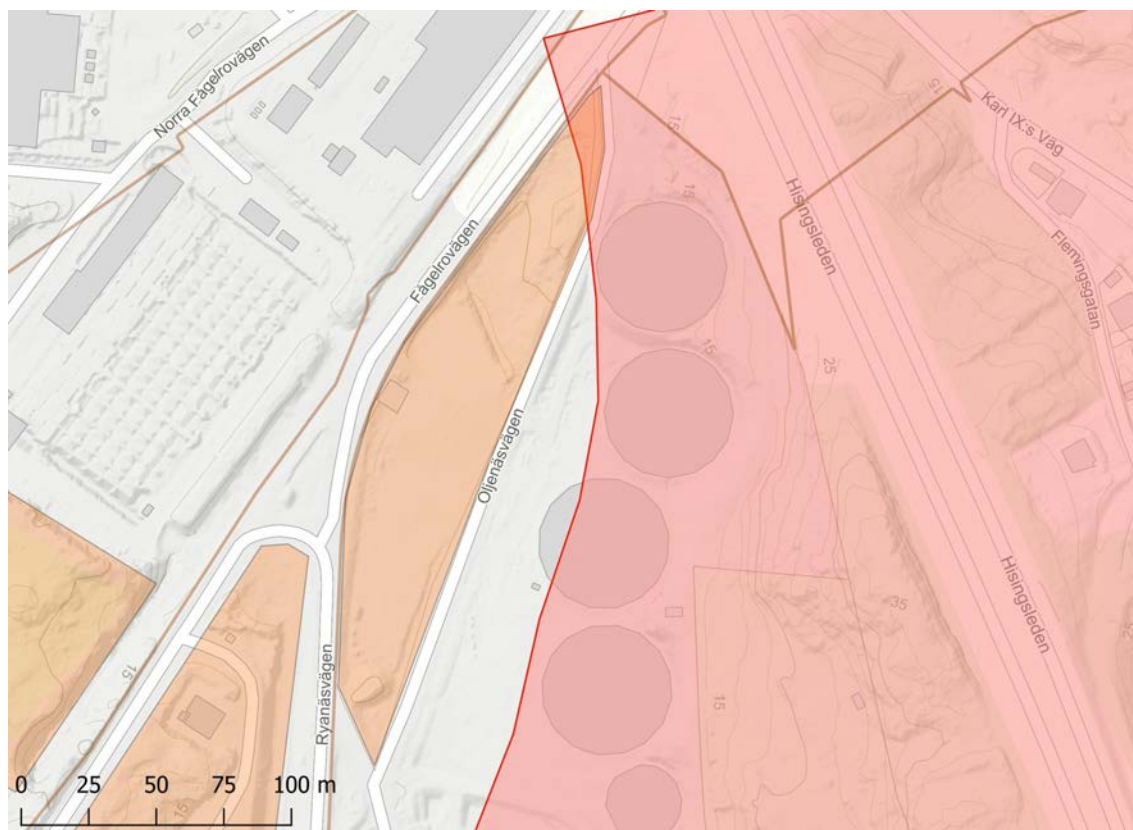
vinkelräta gatunät med en väl skyddad hamn inom stadens befästningsgördel.

Staden anlades mellan två höjder vilka blev en del av försvaret. Planeringen började redan 1603 men arbeten på plats kom sannolikt inte gång före 1605, kanske så sent som 1607. Trots att idén var att Älvsborg och fästningsstaden skulle försvara varandra intogs Älvsborg 1611 under Kalmarkriget. I samband med detta brändes även Karl IX:s Göteborg ner för att aldrig byggas upp igen. Detta var dock det första nordiska försöket att bygga en modern stad enligt principerna för idealstaden.

Berörd del: Det som kallas banantomten inomprojektet berör staden nordvästra befästningar, närmare bestämt vallgraven. Detta illustreras på figursekvensen 15-18. Här syns tydligt tomten berör vallgravsstråket. Det är väldigt lite känt hur långt man kom med utbyggnad av vallgrav och befästningar. Men att vallgraven började grävas är skriftligen omnämnt. Just på denna berörda del finns ett

Figur 15. Plan över fastighet Färjenäs 20:5 så kallad "Banantomten".

Figur 16. Plan över fastighet Färjenäs 20:5 så kallad "Banantomten" med fornlämningsbegränsningen för Lundby 135, Karl IX:s Göteborg markerad.

Figur 17. Plan över fastighet Färjenäs 20:5 så kallad "Banantomten" med plan över Karl IX:s Göteborg från 1607 rektifierad. Rektifieringen skall inte uppfattas som exakt.

Figur 18. Plan över del av fastighet Färjenäs 20:5 så kallad "Banantomten" med plan över Karl IX:s Göteborg från 1607 rektifierad. Här syns tydligt hur diket som finns i dungen är parallell med bastionens fas och därmed också med en eventuell vallgrav. Rektifieringen skall inte uppfattas som exakt.

Figur 19. Utsikt över Rya Nabbe från söder. Foto: Alicia Fagervig (CCBY-SA 3.0).

Figur 20. Karta över Rya nabbe från 1808. Befästningarna syns tydligt uppe på Rya Nabbe. Ryanäs syns till höger i bild och var uppenbart viktig att illustrera (Krigsarkivet, 424:201:705b).

Figur 22. Krutkapellet på östra sidan om Rya Nabbe från öster (ovan) och från söder (till höger).

dike som går i samma riktning som vallgraven enligt rektifiering av det äldre planmaterialet (figur 17-18). Det är fullt tänkbart att detta är ett direkt eller möjligen indirekt spår efter denna vallgrav. Med hänsyn till den hårda exploateringen i området är sannolikt detta den enda plats där lämningar efter vallgraven rimligen kan finnas kvar.

RYA NABBE (1689, 1719, 1789-)

Beteckning KMR: Lundby 140 (L1960:637)

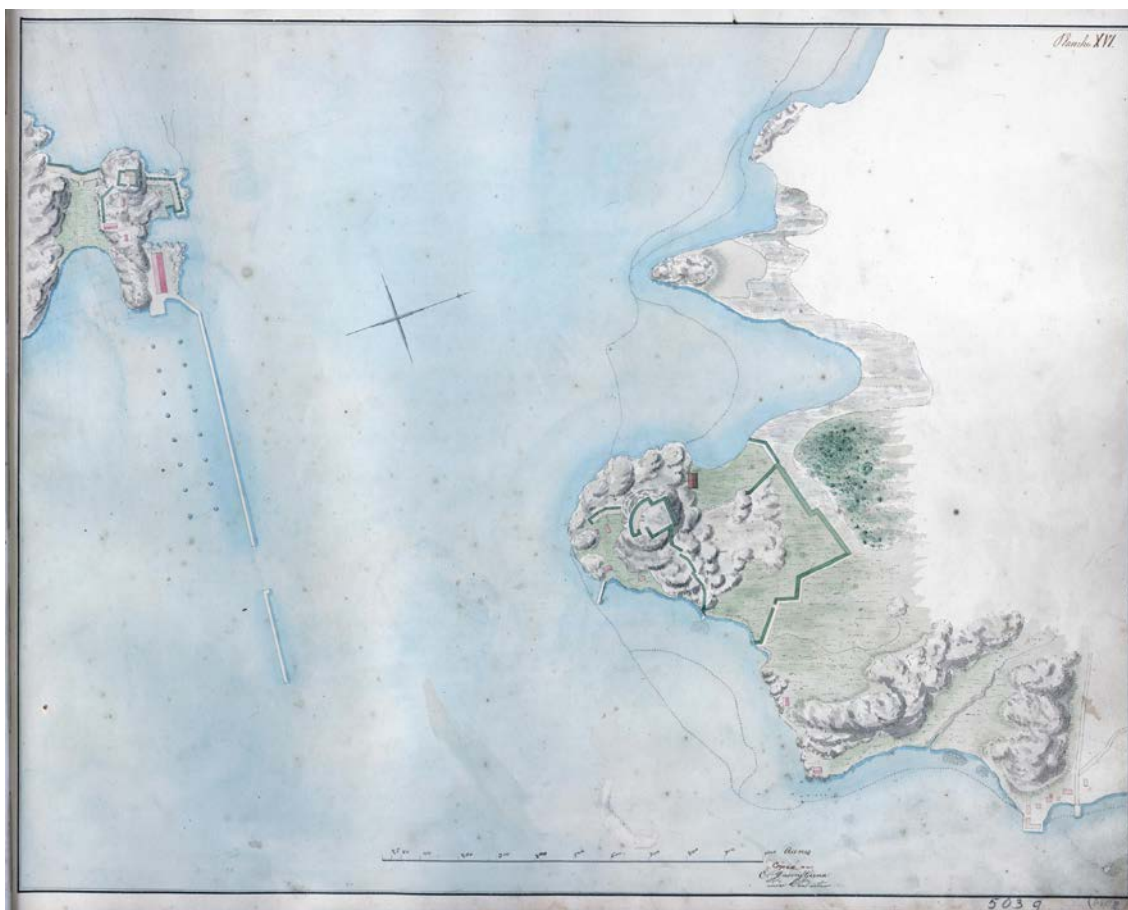
Antikvarisk bedömning: Fornlämning

Typ: Fästning/skans (figur 19-21)

Beskrivning: Försvarsvall, skanslämning och batteriplats, 420x315 m (N-S) vid Rya Nabbe. Befästningslämningarna på Rya Nabbe består av vallar och grundmurar efter skans, batteriplats, olika typer av hus runt om bergshöjden. Det finns lämningar från 1600-tal fram till 1900. I Rya Skogs södra del finns en

vallanläggning från mitten av 1600-talet som är en del av befästningslämningen. Den har en bevarad längd av cirka 160 meter och är minst 4 meter hög. Vid arkeologisk utredning utan KML-beslut år 2016 ändrades avgränsningen för skansen. Begränsningen är gjord efter äldre kartmaterial från 1600-talet och avgränsar övriga befintliga lämningar som ingår i skansanläggningen Rya Nabbe. Vid Rya Nabbes östra fot finns ett intakt krutkapell uppfört 1801.

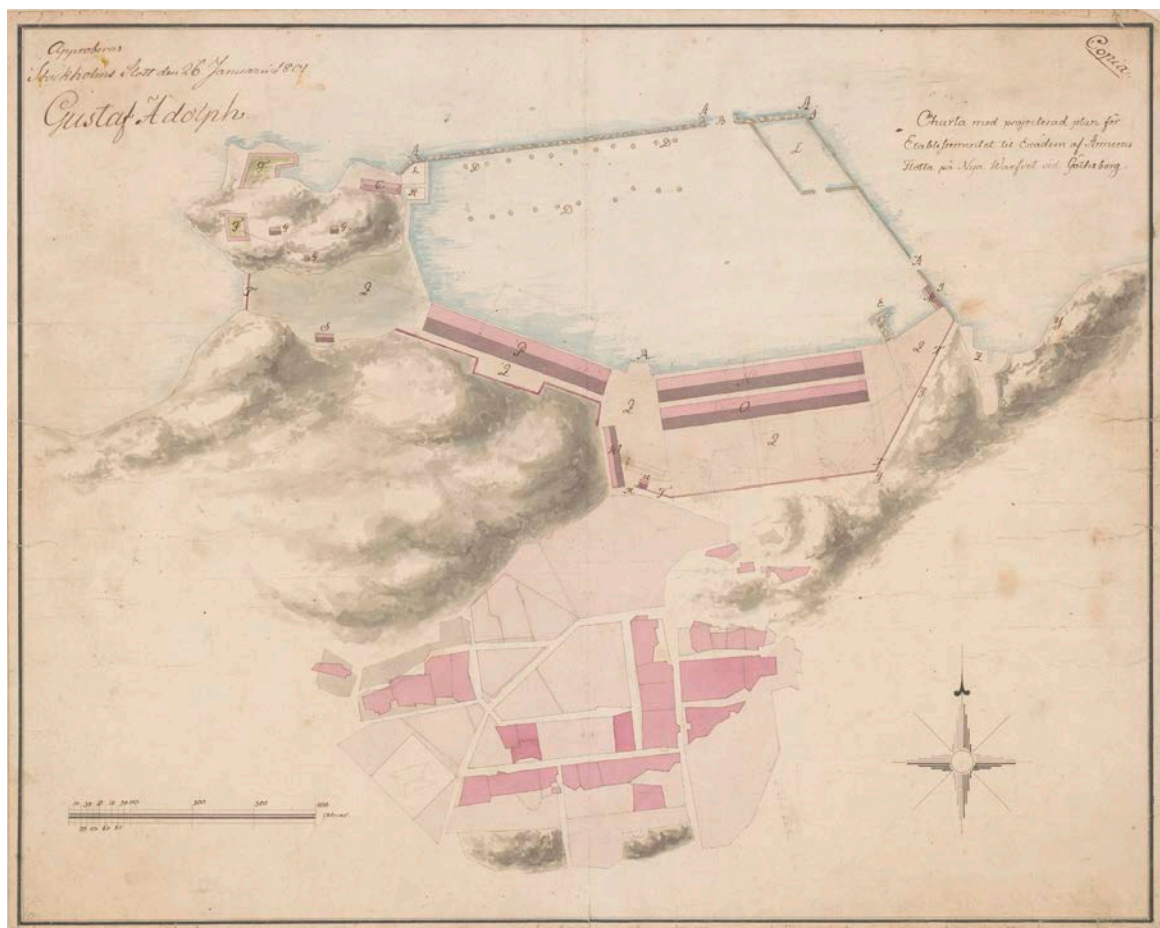
Historik: Rya Nabbe är en i älven utstickande höjd vilken använts för att försvara Göteborg sedan 1600-talet. Skansen uppför-

Figur 23. Karta över Rya Nabbe åt vänster och Lilla Billingen till höger med befäsningsdelar markerade, Krigsarkivet

Figur 24. Vy över Nya Varvet från Ryanäs med Lilla Billingen längst till höger i bild.

Figur 25. Karta över Nya Varvet från 1806 med försvarsverken vid Lilla Billingen längst upp till vänster, Krigsarkivet.

des ursprungligen på 1600-talet men hade stor betydelse som befästning långt fram på 1900-talet. Så sent som under andra världskriget och under efterkrigstiden fanns det försvarsanläggningar här. Förutom lämningar efter vallar, batteriplatser och skansar finns här också det enda bevarade krutkapellet i Göteborg.

Rya Nabbe fungerade som pendang till Lilla Billingen tvärs över älven och fungerade som ett älvåls tillsammans med befästningar på fastlandssidan.

KRUTKAPELLET (1801-)

Beteckning KMR:-

Skydd: Skyddad i detaljplan och nyligen byggnadsminnesförklarad (4/4 2023)

Beskrivning och Historik: Krutkapellet är uppfört i trä och sannolikt uppfört under 1800-talets första år. Det är det enda bevarade krutkapellet i Göteborg (figur 22, 23).

LILLA BILLINGEN

Beteckning KMR: Västra Frölunda 425:1 (L1960:53)

Typ: Fästning/skans

Antikvarisk bedömning: Fornlämning

Beskrivning: Fästning/skanslämning, vinkelformad 33x10 (NNÖ-SSV), 38x10 (ÖNÖ-VSV), bestående av batteriplatser av stenmurar och jordvallar samt stengrunder efter bebyggelse. Den vinkelformade befästningslämning invid Lilla Billingen idag är uppförd 1741-1742 med anledning av förlängning av fästningskommissionens slutsatser. Det ritas också en anläggning uppe på klippan men den blir inte utförd denna gång (Krigsarkivet). Efter ett par ritade versioner under 1700-talets andra hälft uppförs 1889 slutligen ett mindre verk, en fyrsidig redukt med batterier mot älven, uppe på Lilla Billingen. Detta kompletteras med stenmurar och diverse bygg-

Figur 26. Översikt över Rya Skog till vänster med Rya Nabbe, Ryanäs, Älvsborgsbron och Färjenäs med Karl IX:s Göteborg till höger i bild.

nader fram till och med 1808. Uppe på Lilla Billingen finns det tydliga lämningar efter redutten, stenmurarna och grundläggningar till bebyggelsen. Mellan Stora och Lilla Billingen var det mycket låglänt och här uppfördes det så kallade Ullmunds (Ulfmunds) batteri 1801 eller året efter.

På Lilla Billingen finns även en rad lämningar efter till försvar tillhörande byggnader m.m. Merparten av dessa är sannolikt uppförda under 1800-talets början,

Historik: Det finns indikationer på att Lilla Bingen använts för fortifikation redan på 1400-talet men det är först under 1600-talet och främst 1700-talet som höjden får en reell funktion för försvar av Göteborg. Det finns till och med planer på att bygga en fästning på hela Stora Billingen.

Under 1740-talet anläggs den vinkelformade fortifikationsvallen ner mot vattnet som syns

än idag. Den blir sedan ett yttre skydd vid den större anläggningen Nya Varvet.

NYA VARVET (1700-1870)

Beteckning KMR: -

Skydd: Riksintresse (O5)

Beskrivning: se sida 14.

Historik: Nya Varvet ligger tvärs över älven, rakt söder om Ryanäs. Nya Varvet utgjordes av statens örlogshamn och började byggas i början av 1700-talet (figur 24, 25). Det ersatte då Gamla Varvet som låg nedanför nuvarande Sjöfartsmuseet. Nya Varvet blir en viktig hamn för försvar under lång tid och förutom ett kortare uppehåll under 1800-talet är området militärt fram till 1930-tal.

RYA SKOG (1678-)

Rya skog är ett naturreservat bildat redan

1928 och består av ett 16 hektar stort område med rester av mycket gammal skog (figur 26). Reservatet förvaltas av Park- och Naturförvaltningen i Göteborgs stad. En busshållplats finns vid skogens ingång och in i reservatet leder handikappsanpassade ramper och grusade gångar. Tillgängligheten får bedömas vara mycket hög och en unik plats för rekreation i Göteborg, trots sin osannolika placering mellan Skarvikshamnen, Ryahamnen och Ryaverket.

Skogen anses unik på det sättet att här finns rester av en mycket gammal skog. Det äldsta kända dokumentet där Rya skog förekommer är en teckning av utsikten från Göta älvs södra strand utförd 1678 av Erik Dahlberg. På den är skog markerad där Rya skog ligger. På en karta upprättad 1760 av lantmätare Carl Scharin finns skog och äng markerade i det område vi nu kallar Rya skog.

Av äldre tiders markanvändning finns idag spår kvar i form av dikessystem och stora ekar. Ekarna har utvecklats i ett öppnare landskap då ängar och betesmarker troligen utgjorde en större andel av skogens yta. Längst i söder finns den ovan nämnda försvarsvallen från 1600-talet.

I reservatet dominerar alsumpskog men här finns också hassellundar med ek och hassel. Vanliga buskar är t.ex. hagtorn, röda vinbär, olvon och getapel. Blommor som du kan hitta här är vårblommorna desmeknopp, gullpudra, vårlök, vitsippor och svalört. Sommartid växer storrams, ormbär, humle och rödblåra här. Inom området finns rådjur, grävling och ekorre. Fågellivet är rikt med bl.a. mindre flugsnappare och rosenfink. Mindre hackspett, näktergal, härmsångare och kattuggla finns också här.

HAMNANLÄGGNINGAR OCH HAMNHISTORIK

I slutet av 1800-talet började strandområdet att utnyttjas för industrier och andra verksamheter (Lönnroth (1999). 1895 etablerades Vestkustens Petroleum AB i västra delen av Färjestaden och på 1930-talet började en oljehamn, Ryahamnen, att anläggas på Rödjans strandområde (figur 27). Hamnen utvidgades sedan i etapper och marken innanför uppläts åt olika oljebolag. Under 1950-talet togs även marken väster om Rya Nabbe i anspråk för oljehantering, Skarvikshamnen och därefter har området i nordost byggts

ut med bland annat vattenreningsverk. Energihamnen i Göteborg är idag Sveriges största allmänna energihamn och viktig för energiförsörjningen i hela landet. I väster har hamnen och industriverksamheten utvecklats ytterligare efter 1960.

BEVARADE HAMNANLÄGGNINGAR INOM AKTUELLT OMRÅDE

Av särskild vikt inom området är en större järnvägsramp klädd med större granitstenar vilken bildar en (figur 28-30) imponerande anläggning. Det har ännu inte kunnat sä-

Figur 27. Översikt över Ryahamnen från Nya Varvet, mitten av 1900-talet. Rya Nabbe syns längst till vänster och Rya skog anas bakom lastfartyget. Ryanäs till vänster i bild med cisternerna i framkant.

kerställas när denna uppförs men på ortofoto ser man att den är anlagd runt 1942. Den är uppförd för att kunna transportera ut lagrade oljeprodukter från cisternerna.

Längs älven vid Ryanäs södra front stod tidigare ett antal cisterner. De cisterner som syns på fotot med vy över Skarvikshamnen saknas på ortofotot från 1931 men finns 1942 och har ökat i antal 1956. De är demonterade på 2010-talet (fig 31-36).

Figur 28, 29 och 30. Bilderna visar olika vyer över den mäktiga järnvägsramp som uppförs under 1940-talet.

Figur 31. Ortofoto närområdet med Ryanäs mitt i bild från 1931.

Figur 32. Ortofoto närområdet med Ryanäs mitt i bild från 1942.

Figur 33. Ortofoto av närområdet med Ryanäs mitt i bild från 1956-1963.

Figur 34. Ortofoto av närområdet med Ryanäs mitt i bild från 1970.

Figur 35. Ortofoto av närområdet med Ryanäs mitt i bild från 2001.

Figur 36. Ortofoto av närområdet med Ryanäs mitt i bild från 2021.

KULTURHISTORISKA LANDSKAP VID RYANÄS OCH GÖTA ÄLVS MYNNINGSOMRÅDE

Området som utgörs av Göta Älvs mynningsområde består av ett antal kulturhistoriska lager. Ryanäs är en del av detta kulturlandskaps olika skeden, även om själva planområdet inte varit i centrum. I detta kapitel kommer dessa olika kulturlandskap att kortfattat beskrivas för att ge en tydlig helhetsbild över viktigare faser av områdets utvecklings.

De olika kulturhistoriska lagren spänner ifrån förhistorisk tid via medeltid, för att sedan bli mer komplexa under tiden för Göteborg samt stadens försvar och det framväxande hamnområdet som en del av den växande staden. Kulturlandskapet och dess olika lager är en viktig del av stadens historiska berättelse.

FÖRHISTORISK TID

Det vi kallar förhistoria är ett mycket långt och komplext tidsavsnitt från äldsta stenålder, via bronsålder och järnålder till slutet av vikingatiden, ca 10 000 f. Kr. till 1050 e. Kr. Älven har varit en viktig transportled under alla tider. De äldsta spåren kring älvmynningsen går ner i den tidigaste delen av stenåldern, strax efter att isen smält bort. Då utgjorde området ett skärgårdslandskap som skiljer sig kraftigt från dagens terräng.

ÄVLÅSET – FÖRSVARET AV GÖTA ÄLVS MYNNING. DET FORTIFIKATIONSHISTORISKA BERÄTTARINNEHÅLLET ÖVER TID

Försvaret av älvmynningsen var mycket viktigt över tid för att säkerställa makten i området. Under medeltiden fram till 1644 löstes detta med solitära försvarspunkter längre in i mynningsområdet där Lindholmen, Älvsborg och Gullberg spelat absolut störst roll. Efter Hannibalsfejden inser man att första försvarslinjen måste vara belägen längre ut i Viken fjorden. Härifrån försvaras fästningsstaden Göteborg och Göta älvs mynningsområde med Nya Älvsborg som nav under de närmaste 300 åren. I denna genomgång delas denna tid upp i fyra faser av pedagogiska skäl, även om fler faser vore möjliga. Den första fasen är Älvsborg och Karl IX:s Göteborg direkt uppströms Älvsborgsbron. Den andra fasen är under Stormaktstid när Nya Älvsborg är den stora skrämmande fästningen i mynningsområdet. Efter Stora nordiska kriget börjar en tredje fas då ett antal mindre batterier och redutter anläggs, vilket gör en önskad uppsegling längs farleden mycket svår. Denna strategi förstärks över tid. Den tredje fasen är uppförandet av Älvsborgs fästning, vilken börjar 1899 och har Oscar II:s fort som huvudfästning. Nya Älvsborg blir då bara en

Figur 37. Historiska planer över Gamla Älvsborg och Karl IX:s Göteborg i relation till arkeologisk utredda ytor på Ryanäs.

del i försänkingslinjen över älven.

Konklusion: Under en väldigt lång period från medeltid fram till andra världskriget är området runt Ryanäs en viktig del för Sveriges försvar av Göteborg.

ÄLVSBERG OCH KARL IX:S GÖTEBORG UNDER MEDELTID OCH EN BEGYN- NANDE STORMAKTSTID (1360-1644)

Under tidig medeltid vet vi egentligen inte hur detta området användes. Den äldsta kartan vi har från tidigt 1600-tal visar att Älvsborg och Gullberg är de viktiga försvarspunkterna vid älvens södra utlopp och vid Hisingens norra sida ligger den norska utposten Bohus fästning. En rad platser på kartan är utmärkta utanför Älvsborg. Där kan nämnas framtida försvarspunkter som Åhrsfiell som blir Rya Nabbe, Lilla Billingen, Kärringberget samt Kyrkogårdsholmen där Nya Älvsborg senare kommer att anläggas. Älvsborg anläggs ju på

södra sidan av älven under 1360-tal och har förmodligen kontakt över till Färjenäs tvärs över älven redan från denna tid. Men först 1605 eller 1607 börjar man bygga det första Göteborg här. Göteborg tillsammans med Älvsborg blir det första älvlåset över älven underhistorisk tid. (figur 34).

STORMAKTSTID 1644 – CA 1717 NYA ÄLVSBERG UPPFÖRS

Fasen inleds med att danskarna använder Kyrkogårdsholmen under Hannibalsfejden 1644. De kallar den själva Gottenbrillen. Svenskarna inser då vikten att befästa holmen vilket leder till att de omgående befäster ön och Nya Älvsborg börjar uppföras 1653. Nya Älvsborg blir det starka yttre försvaret vilken snabbt ersätter Gamla Älvsborg och stora resurser satsas på fästningen. Under denna period är fästningen den viktigaste punkten av försvaret av älvmynningen men nu anläggs också

Figur 38. Karta över Göta Älvs mynningsområde från 1600-talets första årtionden. Krigsarkivet

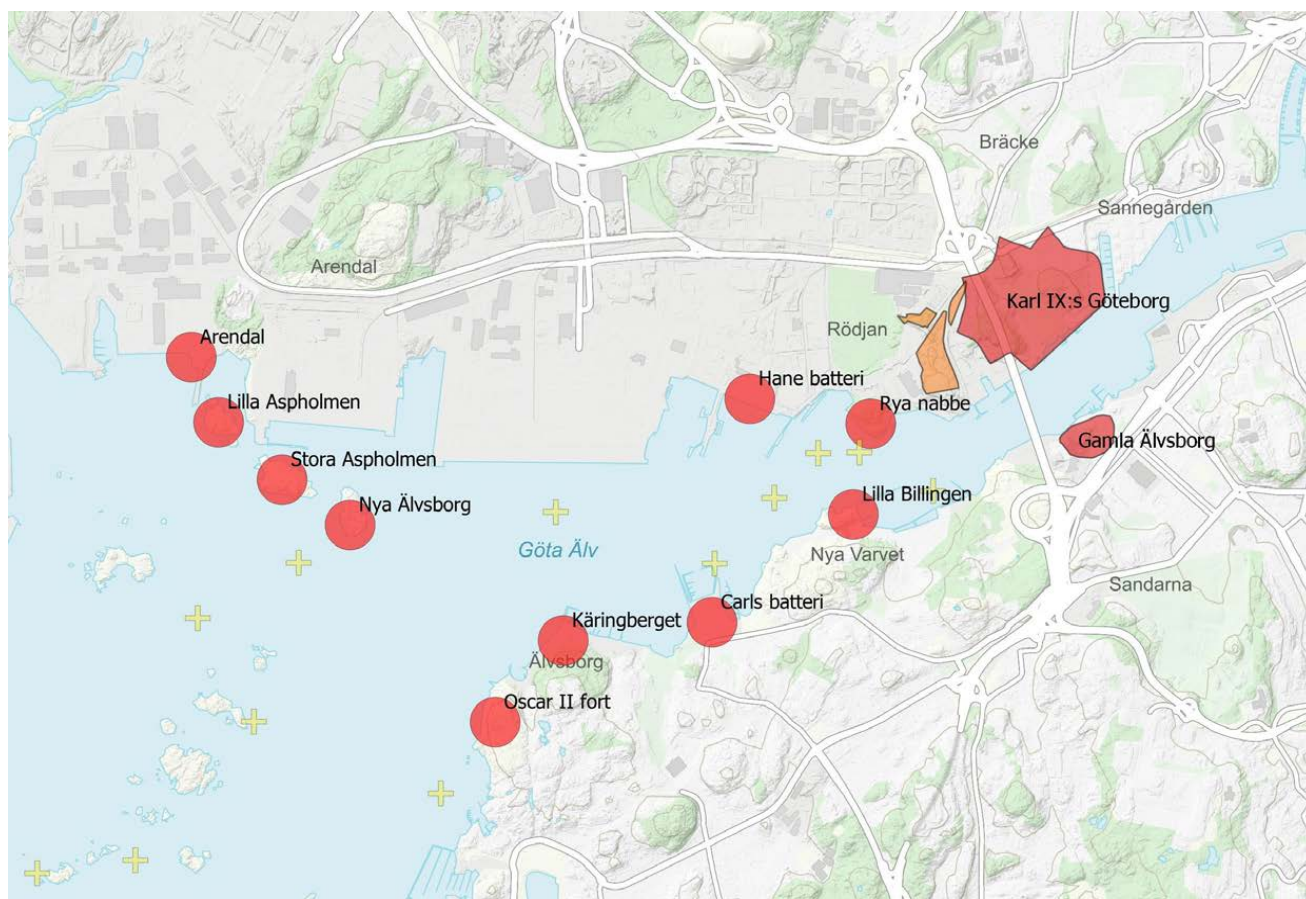
skansar på Rya Nabbe och Lilla Billingen. Nya Varvet anläggs innanför detta älvå. Under denna tid är naturförutsättningarna mycket viktiga och en topografisk fördel kunde snabbt bli en nackdel. Aspholmarna bildade till exempel en barriär, men var även tänkbara anfallspunkter. Erik Dahlbergh påtalar ett flertal gånger risken av ett anfall från Stora Aspholmen och rekommenderar antingen ett bortsprängande eller ett befästande av ön. Dahlberghs farhågor besannas.

Konklusion: Skärgården är i sig en del av försvaret under denna tid. Upplevelsen av denna period i svensk historia på plats förutsätter att Nya Älvsborgs läge begripliggörs. Detta

innebär en förståelse för varför fästningen ligger i inloppet, men även tydliggörande av de vattenlandskap som Kyrkogårdsholmen ligger i. Det inre vattenlåset vid Rya Nabbe och Lilla Billingen med Nya varvet blir en ny tyngdpunkt i försvaret av Göteborg vilket förenklat ersätter den äldre försvarslinjen vid Gamla Älvsborg (Figur 36).

STORA NORDISKA KRIGET OCH FÄSTNINGSKOMMISSIONENS PÅVERKAN PÅ ÄLVÅSET - NYA VARVET (1717–1868)

En rad mindre befästningar anläggs i samband med och i svallvågorna efter Stora nordiska

Figur 39. Översikt över befästningar och vrak i Göta Älvs mynningsområde. Området vid Ryanäs är markerat mellan Rya Nabbe och Karl IX:s Göteborg.

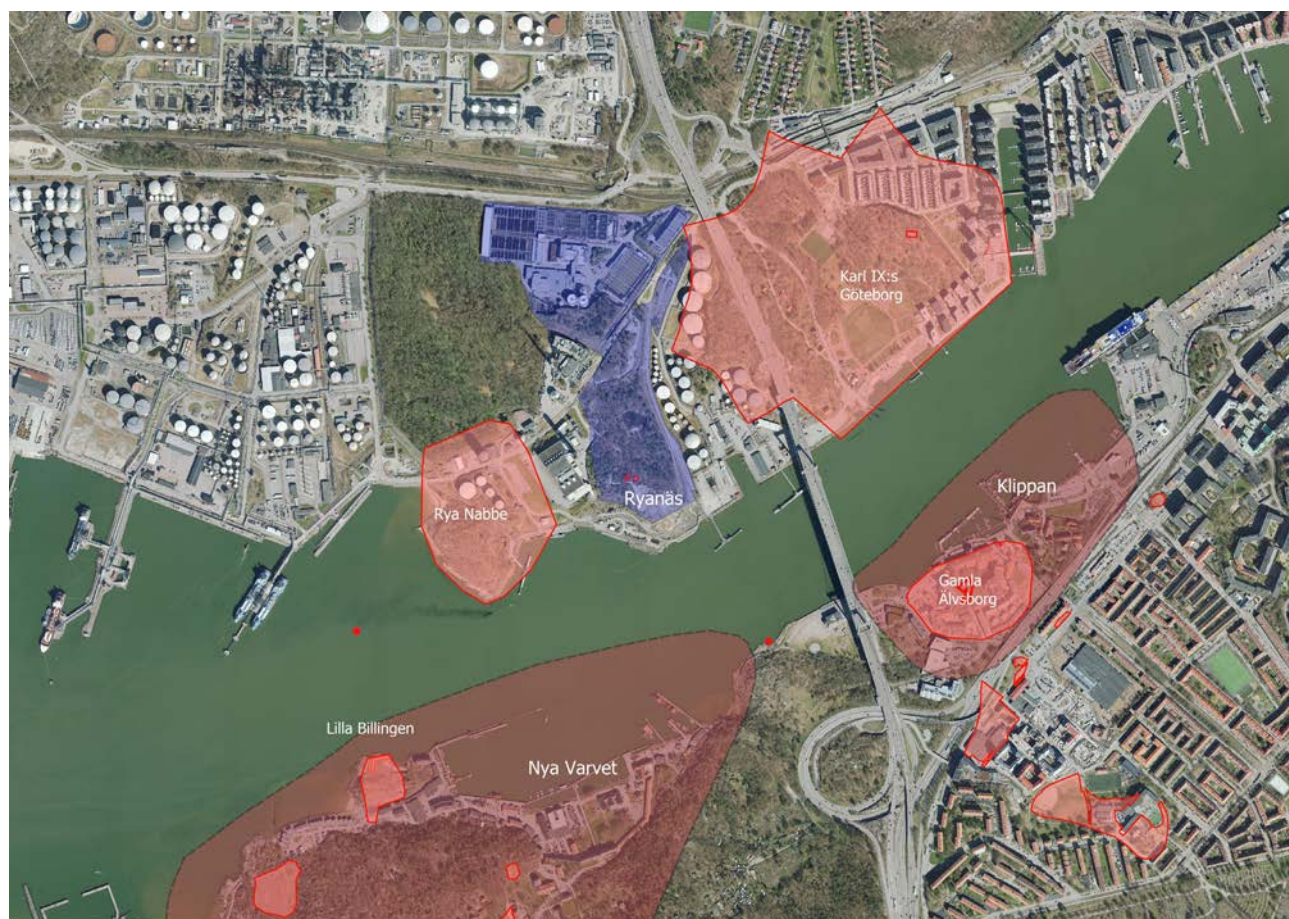
kriget. Arendals redutt säkerställer försvarslinjen mellan Nya Älvsborg och fastlandet. Längs inloppet anläggs ett flertal batterier; Lilla Billingen, Carls Batteri, Kåringberget och Hanebatteriet. Försvarsverken vid Billingen har även att försvara flottbasen Nya Varvet. Billingen förstärks ytterligare på 1740-talet. Under 1733 kom fästningskommissionens betänkande angående västkustfästningarna (Kartaschew 1994). Kommissionen drog slutsatsen att anfallen 1717 och 1719 under det Stora nordiska kriget hade visat stora brister i försvaret av älvmynningen. Nya Älvsborg var inte tillräckligt, då det var för långt över till Kåringberget. Att överge Kyrkogårdsholmen var dock ännu värre då platsen gav fienden skydd vid ett eventuellt anfall. Nya Älvsborg skulle förstärkas. Oroligheter under slutet av 1700-talet gör att Rya Nabbe och Lilla Billingen ytterligare förstärks och då bildar ett starkt inre älvslås vilken kompletterar det yttre älvslåset och både skyddar Nya Varvet och

Göteborg. Perioden avslutas 1868 med att Nya Älvsborg avskrivs som en av rikets fästningar. De gamla fortifikationsidéerna hade blivit föråldrade.

Konklusion: Liksom under föregående period är området vid Rya Nabbe och Lilla Billingen samt landskapet innanför detta älvslås av största vikt för försvaret av Göteborg. Nya Varvets örlogsstation är platsen för Göteborgs flottbas. Ryanäs är en del av det landskap som under denna tid är av största betydelse för Göteborgs försvar.

DET MODERNA FÖRSVARET 1899–1955

Under slutet av 1800-talet upphörde Nya Älvsborg att fungera som fästning och det drogs upp planer för en ny fästningsanläggning. Den benämndes Älvsborgs fästning i likhet med sina föregångare och planerna stod

Figur 40. Ortofoto över Ryanäs närområde med närliggande kulturvärden markerade. Detaljplaneområde i blått. Se även figur 5.

klara 1899. Älvsborgs fästning blev det sista projektet som syftade till att bygga ett fast älvslås i Göta älvs mynningsområde. Med Oscar II:s fort som huvudfästning med försänkingslinjerna på båda sidorna om farleden, samt en mineringsplan av över farleden från Käringberget till Nya Älvsborg, var mynningsområdet mycket svårt att forcera i sin samtid (figur 24). Även Rya Nabbe och Lilla Billingen ingick i detta försvar och än idag ser vi försvarslämningar i betong från modern tid som sannolikt uppförts vid något av världskrigen. På Ryanabbe finns till exempel rester efter två modernare kanontorn och på Lilla Billingen finns det intakt bebyggelse samt grundmurar efter byggnader från denna tid. Konklusion: För att förstå denna fas av försvaret är Aspholmarna grundläggande i det yttre försvaret. Rya Nabbe och Lilla Billingen fortsätter att vara ett viktigt inre älvslås för att hindra fientliga fartyg att ta sig upp längs Göta älvs dalgång.

HAMNERAN 1895-

Försvaret lämnar Rya Nabbe på 1960-talet men redan lång tidigare har älvslåset utanför Nya Varvet upphört att vara en del av försvarsstrategin. Behov av hamnfunktion gör att hamnen sakta sprider sig västerut längs Hisingens södra strand. Från 1895 och framåt växer oljehamnen fram mot väster och under 1930-talet anläggs Ryahamnen. Området har fortfarande kvar denna funktion. Konklusion: Den tidiga oljehamnen i området är i sig av kulturhistoriskt intresse. Cisterner på Ryanäs södra del mot älven är idag demonterade men den stenkädda ramp som ledde järnvägsspår fram till cisternerna är idag ett mäktigt monument från denna tid när denna verksamhet växte fram under moderniseringen av Sverige under 1900-tal.

IDENTIFIERADE KULTURMILJÖ- KVALITETER OCH VÄRDEN

SAMMANFATTNING AV IDENTIFIERADE KULTURMILJÖKVALITETER VID RYANÄS

I området finns stora vetenskapliga värden, pedagogiska värden och framtida rekreativvärden. Det kulturhistoriska landskap som finns inom det aktuella området får sitt värde genom det sammanhang det ingår och verkar i. Den grundar sig staden Göteborgs ursprung och invånarnas identitet ur dess unicitet. Fästningsstaden är en del av detta. Den tidigmoderna fortifikationshistoriska berättelsen i Göta Älvs mynningsområde går att utläsa i de topografiska element som inramar älvens vattenspegel. I detta underlag är utgångspunkten Ryanäs som själv inte varit centrum för historiska händelser och de olika kulturhistoriska lagren men spelar en stor roll för det landskaprum som historien utspelas i. Älven är att betrakta som berättelsens utgångspunkt varifrån stadens Göteborgs placering har sin utgångspunkt där de befästningar som skyddat den har haft sina specifika platser. I detta kulturlandskap finns det platser där berättelsen ytterligare förstärks. Ryanäs är en plats som är

en del av inramningen av älvrummet vilket gör förståelsen för utvecklingen av platser som Rya Nabbe och Lilla Billingen med Nya varvet samt placeringen av Karl IX:s Göteborg begriplig. Samtidigt är upplevelsen av detta landskap påtaglig från ett antal platser och ger en grundläggande förståelse för områdets fortifikationshistoria. Ryanäs är en viktig komponent i detta landskap

De kulturhistoriska värden som finns inom det aktuella området får sitt värde genom det sammanhang de ingår i. Topografin, med öar och höjdparter, blir tillsammans med vattenytorna en central länk mellan de olika aktiviteter som skapat den kulturmiljö som idag finns i området. I området finns, både på land och under havsytan, stora vetenskapliga och pedagogiska värden. Dessa ger en tydlig bild av området i historisk tid, med aktiviteter kring den strategiskt viktiga älvmynnings, och av miljön under bronsålder, då området utgjort en skärgårdsmiljö. De historiska lämningarna från 1600-talet fram till början av 1900-talet har stor betydelse för förståelsen för och kunskaperna om Göteborgs framväxt

och utveckling. Nya Älvsborg har också ett tydligt bruksvärde som identitetsmarkör för staden, vilket samverkar med höga upplevelse- och rekreationsvärden för invånare och besökare till staden.

Mera konkret kan detta kokas ner till staden Göteborg som handelsstad samt försvaret av den över tid. Av särskild vikt är då det landskap som varit utgångspunkt för detta försvar. Älven är så klart huvudleden vilket förband Göteborg med de globala handelsnätverken men älven var även där en fientlig styrka skulle komma och anfalla staden. Fästningsstadens försvar berodde förutom på vallar, murar och vallgravar runt stadskärnan även på hur omlandet behärskades. Göta älvs inlopp och försvaret av detsamma var av fundamental vikt för att skydda Göteborg. Så vattenlandskapet i sin helhet med Nya Älvsborg, Rya Nabbe, Nya Varvet är bevarade lämningar men de topografiska höjder som inrammar detta område är lika viktiga för förståelsen för strategierna bakom detta försvar.

BEVARANDEVÄRDA LÄMNINGAR OCH STRUKTURER VID RYANÄS

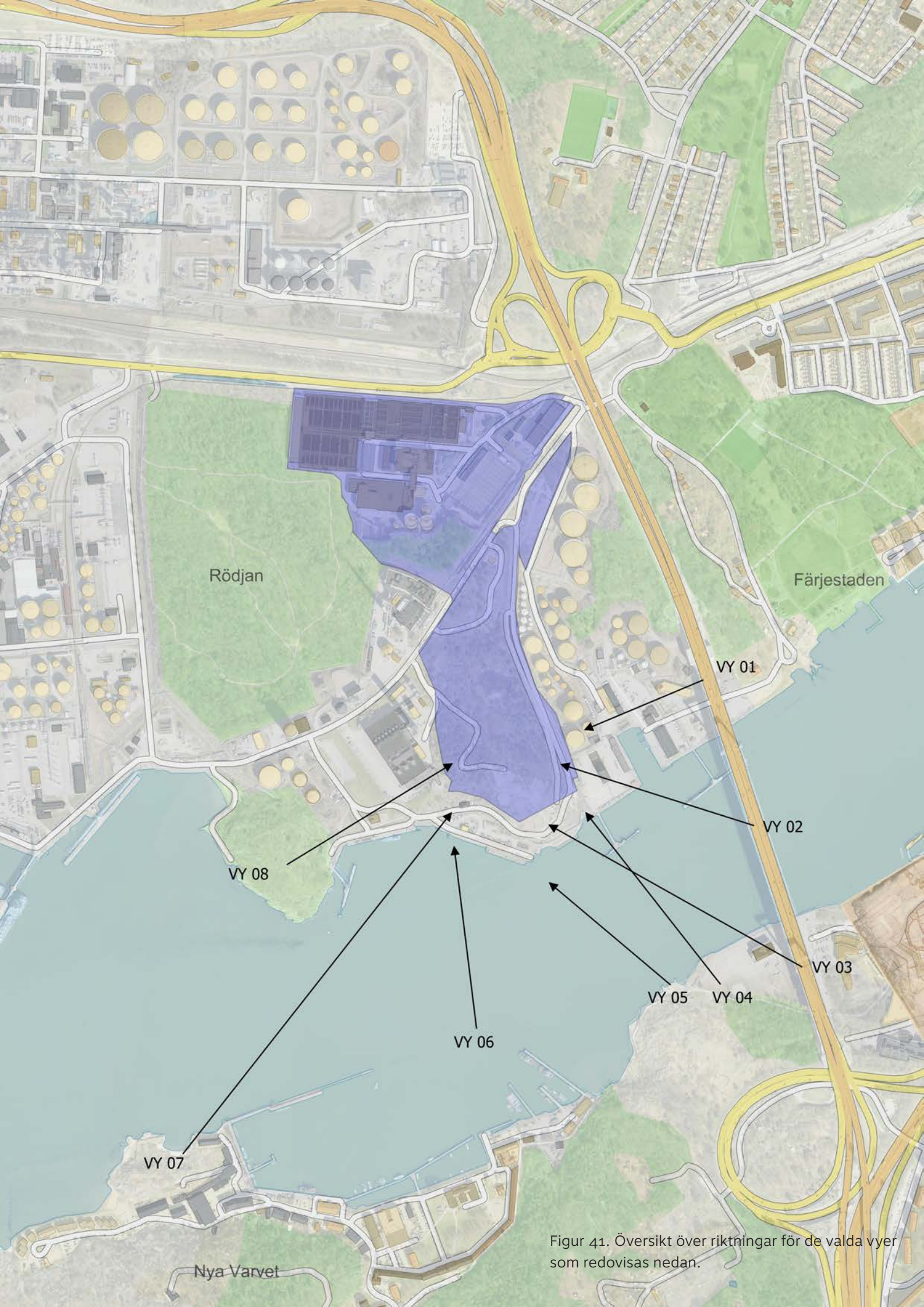
Inom aktuellt exploateringsområde är det främst tre specifika konkreta delar som är av större värde att bevara för eftervärlden ur ett kulturmiljöperspektiv.

Först är det själva den topografiska höjden i sig själv. Trots tidigare exploatering av cisterner och andra hamnanläggningar så har denna verksamhet gjort ringa åverkan på själva topografin. När cisternerna nyligen monterades ned framhövdes Ryanäs mot älven igen och fick åter sitt historiska sammanhang mot vattenspegeln. Ett plansprängande av själva höjden skulle för alltid förändra det topografiska landskapet i området och de kulturmiljöer som beskrivits här skulle få ett svagare sammanhang. Påverkan på höjden analyseras nedan.

För det andra är det den del av Karl IX:s Göteborgs kanske sista kvarvarande vallgravsdel som är hotad vid "Banantomten". Detta Gö-

teborgska urbana ursprung skulle då förlora ytterligare en del av sina så få kvarvarande fysiska lämningar och ytterligare tappa sitt ursprungliga sammanhang.

För det tredje är det den imponerande rampen som är uppbyggd av natursten. Detta mät-kiga byggnadsverk från 1900-talets förra del är en viktig lämning från hamnens expansion. Den är möjligen inte hotad av exploateringen vid detta skede.

Rödjan

Färjestaden

VY 01

VY 02

VY 03

VY 05

VY 04

VY 06

VY 08

VY 07

Nya Varvet

Figur 41. Översikt över riktningar för de valda vyer som redovisas nedan.

PÅVERKAN OCH RISKER

UPPLEVELSEN AV RYANÄS I ÄLVNUMMET

För att kunna förstå hur den planerade utvecklingen av det aktuella området påverkar befintlig kulturmiljö har det tagits fram vyer från strategiska platser i älvrummet där Ryanäs med det planerade vattenreningsverket har monterats in i bilden (figur 41).

Vyerna är fotomontage utförda av Liljewall Arkitekter (figur 42-49). Vattenreningsverket är inlagt enligt hur det vid det senaste tillfälle är planerat. Det är svårt att veta hur stor del av hela den kumulativa exploateringen i området som saknas i vyerna men Göteborgs Energis beslutade men ej uppförda bioångpanna är inlagd.

TÅLIGHETSANALYS: KRITISKA PUNKTER SAMT IDENTIFIERADE KULTURMILJÖKVALITETER OCH VÄRDEN

Området har under en rad år exploaterats hårt med avseende på både energihamnens behov samt nu av stadens och kranskommunernas vattenreningsbehov. Det är sammanlagt en kumulativ påverkan som på ett mycket genomgripande sätt förändrat möjligheten att förstå de kulturhistoriska sammanhangen i området. De topografiska komponenterna är delar av en större kulturhistorisk berättelse och kopplingen mellan det medeltida Älvsborg fram till anläggande av det första Göteborg är bara en första del. Försvaret av handelstaden Göteborg i väst var oerhört viktig och en rad försvarspunkter förstärktes under 1600-1800-talen. Närmast kan Rya Nabbe, Lilla Billingen och riksintresset Nya

GRYAAB, VY 01, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 01, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

Figur 42. Vy 1 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende från Älvsborgsbron i väster. Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna. Vyn visar tydligt hur topografin kraftigt förändras av planerad exploatering.

GRYAAB, VY 02, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 02, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2024-12-18

Figur 43. Vy 2 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende från Älvsborgsbron i väster. Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna. Vyn visar tydligt hur topografin kraftigt förändras av planerad exploatering.

GRYAAB, VY 03, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 03, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2024-12-18

Figur 44. Vy 3 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende från Älvsborgsbron i sydväst med Röda sten nere i högra hörnet. Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna. Vyn visar tydligt hur topografin kraftigt förändras av planerad exploatering.

GRYAAB, VY 04, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 04, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2024-12-18

Figur 45. Vy 4 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende ifrån Röda sten i sydväst.
Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna.

GRYAAB, VY 05, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 05, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2024-12-18

Figur 46. Vy 5 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende ifrån söder. Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna.

GRYAAB, VY 06, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 06, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

Figur 47. Vy 6 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende ifrån älven i söder. Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna.

GRYAAB, VY 07, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 07, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2024-12-18

Figur 48. Vy 7 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende ifrån Lilla Billingen i sydväst.

GRYAAB, VY 08, BEFINTLIGT BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2025-01-08

GRYAAB, VY 08, BLIVANDE GRYAAB MED BIOÅNGPANNA
GÖTEBORG 2024-12-18

Figur 49. Vy 8 över Ryanäs med befintligt och blivande utseende ifrån Lilla Billingen i sydväst. Även den ännu ej anlagda bioångpanna finns med på båda bilderna.

Figur 50. Vy över Ryanäs ifrån älven i söder som visar den så viktiga södra bergsidan.

Varvet nämns som en inre försvarslinje i älvmynningen. På detta kommer Nya Älvsborg och dess sammanhang längre ut i älven. Även Rya skog som är omtalad sedan 1600-talet och är Sveriges första naturskyddsområde med höga naturvärden är viktig ur ett kulturmiljöperspektiv.

Detta sammantaget visar på en komplex kulturmiljö i området där försvaret av Göteborg samt dess olika komponenter över tid tillsammans visar på stadens betydelse för det svenska riket samt vikten av att försvara denna plats över tid. På samma sätt visar det hur det danska riket konsekvent hotade med anfall då de inte ville låta denna svenska utpost växa sig stark.

Sammantaget är området redan hårt exploaterat och storskalig irreversibel etablering kommer att påtagligt försvaga det historiska berättarinnehållet.

PÅVERKAN FRÅN REVERSIBLA TILLÄGG

Inom planen kommer en mindre del bestå av reversibla ingrepp men en större del bestå av irreversibla ingrepp. Detta betyder att på de sätt som tidigare exploateringen påverkat området kommer denna etablering på ett mycket påtagligare sätt permanent förändra områdets topografi.

Det som kan ses som reversibelt är det som går att ta bort för att sedan återgå till tidigare uttryck i området. I detta fall är det främst de byggnadselement som tydligt sticker upp ovanför Ryanäs höjdrygg. Det är både skorstenar och den större byggnadsvolym som tydligt skapar en ny siluett mot norr. Detta är mycket tydligt på vyerna 5 och 6

Påverkan från byggnadsvolymer är påtag-

lig och upplevelsen av Hisingen från söder kommer att påverkas negativt. Hade denna byggvolym enbart stått uppe på berget hade området kunna återställas.

PÅVERKAN FRÅN IRREVERSIBLA TILLÄGG

Det är ett större bekymmer att bergshöjden till större delen sprängs bort i samband med den föreslagna exploateringen. Den går inte att återställa den dagen då verksamheten upphör på denna plats.

Vilket framgår av ett flertal planer i rapporten så kommer över 85 % av Ryanäs sprängas bort i samband med etablering av reningsverket om detta förslag genomförs. Denna skada på landskapsrummet är mest påtaglig från söderna, vilket framgår tydligast av vy 1-3 samt 8 men är även påtaglig på vy 7. Från älvrumsområdet var det tidigare lindrigare påverkan av upplevelsen men efter uppdaterade ritningar har upplevelsen påtagligt försämrats då en mindre del av berget sparas i söder jämfört med tidigare förslag. Härifrån blir installationen påtaglig i form av byggnadsvolymer och maktiga storlek då byggnaden kommer högre upp (figur 44-46).

Även ingreppet i Karl IX:s Göteborgs yttre befästningar av "banantomten" är irreversibelt då de lämningar som eventuellt finns kvar här måste undersökas och tas bort ifall förslaget genomförs.

Påverkan på topografi från detta förslag måste ur ett irreversibelt perspektiv anses vara mycket stort. Påverkan på fast fornlämning från detta förslag måste ur ett irreversibelt perspektiv uppskattas vara stort. Ingreppet på fornlämningen Karl IX:s Göteborg är i storlek inte så omfattande men i relation till vad som finns kvar är det trots allt ett stort ingrepp.

PÅVERKAN GENOM KUMULATIVA PROCESSER

Det är framförallt uppförandet av byggnader

till energiverksamheten i området som har tillkommit kumulativt då man från början förlagt viktiga delar av denna verksamhet här. Dessa går i en framtid att riva och ta bort för att återställa den kulturmiljö som finns på platsen. Detta har nedmonteringen av cisterner på Ryanäs södra del visat.

Staden har även koncentrerat avloppsverksamheten med reningsprocessen i området. Då det är avloppssystemets lägsta punkt har det naturligt fallit sig fördelaktigt att utveckla detta område. Konsekvensen har medfört kumulativa effekter för avloppsverksamheten i området, dvs behovet av att bygga på och ut befintlig anläggning har blivit en följd av tidigare etablering.

Det skall förtydligas att Kulturförvaltningen i Göteborgs stad genom yttrande i detaljplaneprocessen redan tidigt påtalat risken för att de kumulativa effekterna av att etablera samhällsviktig infrastruktur här kommer att innebära negativ påverkan av kulturmiljön. Detta har redan till stor del genomförts med energiverksamheten och aktuellt förslag kommer även att göra det med avloppsverksamheten. Skillnaden är att vid just denna etablering blir påverkan mycket stor och samtidigt irreversibel.

SAMMANFATTANDE BEDÖMNING

Den negativa påverkan på landskapet och därmed för kulturmiljön bedöms vara mycket stor. Det är av största vikt att upplevelsen av topografin inte påverkas av exploateringen. Upplevelsen är särskilt viktig ifrån älven och den södra älvstranden.

RISKER

Att området påverkas negativt av den hårda exploateringen är tydligt men området har varit intensivt brukat av hamnen i snart hundra år utan att kulturmiljövärden i någon större utsträckning påverkats negativt. Det finns ett undantag längre ut i hamnens yttre delar där Arendals redutt tillintetgjordes

när höjden den stod på plansprängdes och försvann under 1960-talet. Riskintresset Nya Älvsborg försvagades tyvärr ytterligare nyligen då Lilla Aspholmen plansprängdes inför hamnens expansionsbehov. Utöver detta har den exploatering som skett under denna tid varit av reversibel karaktär. Det vill säga när man nedmonterar verksamheten finns lämningar och topografi kvar i mynningsområdet. Förutom ovan nämnda exempel har inga irreversibla ingrepp skett av betydelse av området i stort.

Det finns också risk att området ytterligare exploateras då avloppsfunktionens expansion får en central roll i Göteborgs och kranstads kommunerna. Detta innebär risk för ytterligare negativ påverkan på kulturmiljön.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT FÖR ATT MINSKA PÅVERKAN.

Det är av största vikt att vid en eventuell etablering av föreslagna verksamheter att förhållningen utgår ifrån att minska den negativa påverkan så mycket som möjligt. Detta innebär att upplevelsen av topografin inte skall påverkas från älven och södra älvstranden. Att minimera ingreppet är en självklarhet för att göra en så skonsam exploatering som möjligt.

VISIONER OCH KULTURHISTORISKA MÖJLIGHETER

Huvudsyftet med detta kulturmiljöunderlag är att beskriva befintlig kulturmiljö. Det är nödvändigt med en djupare analys för att belysa hur de höga kulturmiljövärdena bäst kan upplevas och vad som krävs av utrymmet runt lämningarna för att minimera skadan på landskapet och det fortifikationshistoriska berättarinnehållet. En sådan analys faller utanför ramarna för detta underlag. Här presenteras några förslag i vilken riktning området bör utvecklas.

TILLGÄNGLIGHET

Området vid Hisingens södra kustlinje och älvstrand har höga upplevelse- och rekreationsvärden och bör utvecklas med fokus på tillgänglighet och koppling till det fortifikationshistoriska berättarinnehållet med Rya Nabbe, Karl IX:s Göteborg och Rya skog som viktigaste beståndsdelar. Kulturmiljön är av så stort intresse så att allmänhet bör kunna besöka detta område.

Området borde arbetas med pedagogiskt så att Rya Nabbes plats i ett större sammanhang blev begripligt i förhållande till fästningsstaden Göteborgs framväxt. I en förlänging bör berättelsen även förstärkas på Lilla Billingen och Nya Varvet på fastlandssidan.

På andra sidan Älvsborgsbron finns Klippanområdet med sina slottsruiner som ligger som en pendang tvärs över älven Karl IX:s Göteborg och Färjenäs.

Det är även tilltalande att tänka sig visningar på älven där ett av flera stopp kan vara just Rya Nabbe, Lilla Billingen och Färjenäs. Detta skulle ytterligare förstärka tillgängligheten och förståelsen av området.

Närområdets historiska tyngd och stora berättarinnehåll kan inte övervärderas.

REFERENSER

Herklint, M., Lind, O. & Sedenmalm, S. 2008. Göteborg: kulturmiljöer av riksintresse. Rapport 2008:08. Göteborg: Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län.

Kartaschew, K. von 1994. Frihetstidens fästningskommissioner. Stockholm: Fortifikationsförvaltningen.

Kegel, Karolina, Andreas Morner Åhman, Cathrine Sjölund Åhberg, Tom Wennberg 2015. Nya Älvsborg –Aspholmen. Kulturmiljöunderlag inför fördjupad översiktsplan för Västra Arendal och Torsviken. Göteborg stadsmuseum

Lagerberg, C. 1902. Göteborg i äldre och nyare tid. Göteborg: Zachrisson.

Ljungberg, V. 1924. Göteborgs befästningar och garnison. Göteborg: Göteborgs jubileumspublikationer.

Lönnroth, Gudrun (red). 1999. Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg. Ett program för bevarande. Del I. Rödjan 27 och Färjestaden 28. sid 330-335.

Wennberg, Tom 2016. Rya Nabbe. Kulturmiljöunderlag inför detaljplaner i Ryahamnen inom stadsdelen Rödjan i Göteborg. Kulturmiljörapport 2016:9. Göteborgs stadsmuseum.

Öbrink, Mattias. 2023. Tre undersökta delytor vid Rya - tre nyupptäckta stensättningar. Rapport 2023:108 Arkeologisk utredning. Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs kommun, Göteborgs stad, fastighet Sannegården 734:9, Rödjan 727:4 och Färjestaden 20:6, fornlämning L2023:5756, L2023:5757 och L2023:5759.

Göteborgs stadsmuseum

Norra Hamngatan 12, SE-411 14 Göteborg

Tel: +46 (0)31-368 36 00

stadsmuseum@kultur.goteborg.se

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

goteborgsstadsmuseum.se